

İslâm Hukukunda Ticari Bir Figür Olarak Tacir Köle (el-Abdu'l-Me'zûn)

Yunus Akyüz | <https://orcid.org/0000-0003-4690-5772> | akyuzyunus@yahoo.com
 Bitlis Eren Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Hukuku Anabilim Dalı, Bitlis, Türkiye
 ROR ID: <https://ror.org/00mm4ys28>

Hasan Hacak | <https://orcid.org/0000-0001-8886-7212> | hhacak@marmara.edu.tr
 Marmara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Hukuku Anabilim Dalı, İstanbul, Türkiye
 ROR ID: <https://ror.org/02kswqa67>

Öz

Özgürlük insanoğlunun doğuştan sahip olduğu en temel haklardan biridir. Ancak tarihin çeşitli dönemlerinde birçok eski medeniyette bazı insanlar çeşitli nedenlerle bu haktan mahrum bırakılarak köleleştirilmiş ve bir eşya gibi telakki edilmiştir. Böylelikle toplumda hür ve köle olmak üzere iki tabaka teşekkül etmiştir. İslâm Hukuku, diğer medeniyetlerde olduğu gibi kölelik kurumunu toplumsal bir gerçeklik olarak kabul etmiş ve bu bağlamda çeşitli şer'î hükümler ve düzenlemeler getirmiştir. Gündelik hayatın her sahasında bulunan köleler, ekonomik ve toplumsal gerekçelerle farklı meslek ve hizmetlerde istihdam olunmuştur. Bu sahalardan biri de ticaretin me'zûn köleler için bir istihdam alanı olarak kullanılmasıdır. Me'zûn köle ya da tacir köle şeklinde adlandırılabilen bu kölelik statüsü, geçmiş dönemlerde ticaret sahasında oldukça yaygın biçimde kullanılmıştır. Bu noktadan hareketle dört bölümden oluşan bu makalede klasik fıkıh külliyatında yer alan tacir köle kavramı (me'zûn köle), onun iktisadi hayattaki yeri, hukuki statüsü ve sorumluluğu gibi meseleler incelenmektedir. Her ne kadar klasik kölelik ahkâmı genellikle atıl bir alan olarak görülse de kölelik hükümleri, hukuk mantığı açısından ve günümüzde tüzel kişilik, sınırlı sorumluluk ve yapay zekânın hukuki kişiliği gibi bazı meselelere ışık tutması bakımından geniş ve zengin bir külliyat sunmaktadır. Zira hukuk ya bir özne olarak insanla yahut bir nesne olarak malla ilgilenir. Bu itibarla köle, hukukun hem öznesi hem de nesnesi olabilen nevi şahsına münhasır (sui generis) bir misaldir. Bu çalışma, klasik fıkıh literatüründe yer alan me'zûn köle (el-abdu'l-me'zûn) kavramını iktisadi, hukuki ve teorik boyutlarıyla ele alarak, modern dönemde tartışılan bazı meselelere ışık tutması suretiyle literatüre özgün bir katkı sağlamayı amaçlamaktadır. Araştırma sonucunda, me'zûn köle müessesesinin İslâm hukukunda sınırlı sorumluluk fikrinin erken bir örneğini yansıttığı, ancak tüzel kişilik unsurunun tam olarak oluşmadığı anlaşılmaktadır. Ayrıca me'zûn köle hükümleri yapay zekâ tartışmalarına tarihsel bir zemin sunabilir.

Anahtar Kelimeler

İslâm Hukuku, Me'zûn Köle, Tüzel Kişilik, Sınırlı Sorumluluk, Yapay Zekâ.

Atf Bilgisi

Akyüz, Yunus – Hacak, Hasan. “İslâm Hukukunda Ticari Bir Figür Olarak Tacir Köle (el-

Abdu'l-Me'zûn". *Trabzon İlahiyat Dergisi* 12/2 (Aralık 2025), 493-521.

<https://doi.org/10.33718/tid.1756149>

Geliş Tarihi : 01.08.2025

Kabul Tarihi : 02.12.2025

Yayın Tarihi : 31.12.2025

Değerlendirme : İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme

Etik Beyan : Bu çalışma Hasan Hacak danışmanlığında tamamlanan "İslâm Hukuku Açısından Tüzel Kişilik ve Sınırlı sorumluluk" başlıklı doktora tezi esas alınarak hazırlanmıştır (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul, Türkiye, 2024).

Bu çalışma, etik kurul izni gerektirmeyen nitelikte olup kullanılan veriler literatür taraması/yayınlanmış kaynaklar üzerinden elde edilmiştir.

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Yapay Zeka Kullanımı : Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde yapay zeka tabanlı herhangi bir araç veya uygulama kullanılmamıştır. Çalışmanın tüm içeriği, yazar(lar) tarafından bilimsel araştırma yöntemleri ve akademik etik ilkelere uygun şekilde üretilmiştir.

Benzerlik Taraması : Yapıldı - intihal.net

Yazar Katkıları : Yazar-1 (%60) - Yazar-2 (%40)

Çıkar Çatışması : Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman : Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans : Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

The Merchant Slave (al-‘Abd al-Ma’dhūn) as a Commercial Figure in Islamic Law

Yunus Akyüz | <https://orcid.org/0000-0003-4690-5772> | akyuzyunus@yahoo.com

Bitlis University, Faculty of Theology, Department of Islamic Law, Bitlis, Türkiye

ROR ID: <https://ror.org/00mm4ys28>

Hasan Hacak | <https://orcid.org/0000-0001-8886-7212> | hhacak@marmara.edu.tr

Marmara University, Faculty of Theology, Department of Islamic Law, İstanbul, Türkiye

ROR ID: <https://ror.org/02kswqa67>

Abstract

Freedom is one of the most fundamental rights that human beings possess by birth. However, throughout various periods of history, in many ancient civilizations, certain individuals were deprived of this right for various reasons, enslaved, and treated as property. Consequently, two classes emerged in society: free people and slaves. Islamic Law, like the legal systems of other, accepted slavery as a social reality and introduced various legal regulations and rules in this context. Slaves, who were present in every aspect of daily life, were employed in diverse professions and services for economic and social reasons. One such area was the employment of authorized slaves (*al-‘abd al-ma’dhūn*) in commercial activities. This specific status of slavery-commonly termed “authorized slave” or “merchant slave”-was widely practiced in the commercial sphere during earlier periods. Within this framework, this article-comprising four main sections-examines the concept of the merchant slave (*al-‘Abd al-Ma’dhūn*) as presented in the classical Islamic legal tradition, along with its economic role, legal status, and liability. Although the classical rulings on slavery are often perceived as obsolete, they offer a rich and nuanced legal corpus that can shed light on contemporary discussions concerning legal personality, limited liability, and the legal status of artificial intelligence. Law, after all, is primarily concerned either with the human being as a subject or with property as an object. In this respect, the slave represents a *sui generis* example, uniquely positioned as both a subject and an object of law. This study aims to make an original contribution to the literature by analyzing the concept of *al-‘Abd al-Ma’dhūn* in its economic, legal, and theoretical dimensions and by offering historical insights into contemporary legal debates. The research indicates that the institution of the authorized slave (*al-‘Abd al-Ma’dhūn*) represents an early form of limited liability in Islamic law, even though it does not fully establish independent legal personality. Moreover, the legal framework governing authorized slaves may offer valuable historical insights for contemporary debates on artificial intelligence.

Keywords

Islamic Law, *al-‘Abd al-Ma’dhūn*, Legal Personality, Limited Liability, Artificial Intelligence.

Citation

Akyüz, Yunus – Hacak, Hasan. “The Merchant Slave (al-‘Abd al-Ma’dhūn) as a Commercial Figure in Islamic Law”. *Trabzon Theology Journal* 12/2 (December 2025), 493-521.

<https://doi.org/10.33718/tid.1756149>

Date of Submission : 01.08.2025

Date of Acceptance : 02.12.2025

Date of Publication : 31.12.2025

Peer-Review : Two External - Double anonymized

Ethical Statement : This article is extracted from Ph.D. dissertation entitled “Islamic Law Perspective on Legal Personality and Limited Liability”, supervised by Hasan Hacak (Ph.D. Dissertation, Marmara University, Istanbul, Turkey, 2024).

This study does not require ethical committee approval, and the data used were obtained through literature review/published sources.

It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited in the bibliography.

Use of AI : No artificial intelligence-based tools or applications were used in the preparation of this study. All content of the study was produced by the author in accordance with scientific research methods and academic ethical principles.

Plagiarism Checks : Yes - intihal.net

Author Contributions Author-1 (% 60) - Author-2 (% 40)

Conflicts of Interest : The author(s) has no conflict of interest to declare.

Grant Support : The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Copyright & License : Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Giriş

İnsanoğlunu hukuk nezdinde süje konumundan obje mertebesine düşüren kölelik, kişinin doğuştan sahip olduğu hürriyetinden mahrum bırakılıp bir başkasının mülkü addedilmesi şeklinde tanımlanabilir. Başka bir ifade ile kölelik, “beşer üzerinde mülkiyet hakkına bağlı yetkilerin kullanılması ve insanın eşya derekesine indirgenmesidir.”¹

Geçmişteki hemen her hukuk sisteminde olduğu gibi İslâm hukuku da köleliği toplumsal bir vakıa olarak kabul etmiş ve bu çerçevede çeşitli hukuki düzenlemeler ortaya koymuştur. Bununla birlikte İslâm hukuku, köleliğin keyfî uygulamalarını sınırlandıran, kölelere yönelik kötü muameleleri yasaklayan ve azadî teşvik eden pek çok düzenleme getirmiştir. Bu hükümler, kölelik kurumunun daha insani bir çerçeveye oturtulmasını ve tedricî olarak azaltılmasını sağlamıştır.²

Klasik fıkıh kaynaklarının ibâdât, muâmelât ve ukûbât kısımlarının neredeyse tamamında yer alan kölelik hükümleri, köleliğin tarih sahnesinden çekilmesiyle birlikte uygulama alanını büyük ölçüde yitirmiştir. Bununla beraber, bu bilgiler fıkıh birikimi açısından kıymetli malumatlar barındırmaktadır ve günümüz İslâm hukuku araştırmalarına önemli katkılar sunma potansiyeline sahiptir.

İslâm hukukunda, hürriyetine kavuşmak için efendisiyle sözleşme yapmış köle (mükâteb), hür olması efendisinin ölümüne bağlanmış köle (müdebber) ve efendisinden çocuk sahibi olan cariye (ümmüveled) gibi çeşitli kölelik türleri bulunmakla birlikte, bu çalışmada ticaret yapmasına izin verilen köle (me'zûn köle) ele alınmaktadır. Yine me'zûn mümeyyiz çocukla ilgili hükümler çalışma kapsamı dışında tutulmuştur.³ Ticarete izinli köle, efendisi tarafından sermaye verilerek veya belli bir meslek kolunda ticari faaliyet yürütmek üzere yetkilendirilen kişidir. Arapçada el-abdu'l-me'zûn (العبد المأذون) veya el-abdu't-tâcir (العبد التاجر) şeklinde ifade edilir. İngilizcede ise “licensed slave” veya “authorized slave” terimleriyle karşılır.⁴

Hayatın pek çok alanında istihdam edilen köleler, ekonomik ve iktisadi sebeplerle çeşitli işlerde çalıştırılmışlardır. Bu sahalarda dikkat çeken alanlardan biri, kölenin bir tacir gibi ticaretle meşgul olmasıdır. Zira genellikle ticaretin konusu olan köle, bu durumda biz-

- 1 Gülnihal Bozkurt, “Eski Hukuk Sistemlerinde Kölelik”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 38/1 (01 Mayıs 1981), 65; Tezcan Durmuş vd., *İnsan Hakları El Kitabı* (Ankara: Seçkin, 2021), 222-223. Kölelik tarihi için ayrıca bk. Ahmet Akgündüz, *İslâm Hukukunda Kölelik-Cariyelik Müessesesi ve Osmanlı'da Harem* (İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 1995), 69-82; Mehmet Nadir Özdemir, “Orta Çağ'da Kölelik Üzerine Bir Değerlendirme”, *Şarkiyat* 12/2 (Nisan 2020), 209-223.
- 2 Mehmet Akif Aydın - Muhammed Hamîdullah, “Köle”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/237-245; Mustafa Uzunpostalcı, “İslâm Hukukunda Şahsiyet ve Hakiki Şahıs”, *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 7 (2006), 60; Hasan Malay, *Çağlar Boyu Kölelik* (İstanbul: Gündoğan Yayınları, 2010), 16-40; Metin Ceylan, *İslâm Hukukunda Kölelik* (Ankara: Adalet Yayınevi, 2018), 109.
- 3 Şafî mezhebinde sadece âkil ve bâliğe ticari izni verilebilir. Şemseddin Hatib Muhammed eş-Şirbînî, *Mugni'l-muhtâc* (Beyrut: Dâru'l-Marife, 1997), 2/129; Mahmesânî, *Nazariyyetü'l-âmme* (Beyrut: Dâru'l-İlm, 1972), 2/361; H. Yunus Apaydın, “İzin”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/510.
- 4 Mahmud Hasanuzzaman, “Limited Liability of Shareholders: An Islamic Perspective”, *Islamic Research Institute* 28/4 (1989), 358; Muhammed Ali el-Karî, “Eserü'l-ihtilâf beyne's-şahsiyeti't-teb'iyye ve'l-itibâriyye”, 21; Syed Naeem Badshah - Najeed Zada, “Limited Liability in Islamic Jurisprudence: The Case of Authorized Slave”, *Journal of Islamic Civilisation and Culture* 1/2 (Aralık 2018), 2.

zat ticari faaliyetin öznesi haline gelmektedir.⁵

Efendilerin maharetli ve ticarete kabiliyetli kölelere izin vermesi hem Cahiliye hem de İslâm döneminde görülen bir uygulamadır. Bu uygulamanın meşruiyetine dair klasik kaynaklarda birçok delil bulunmaktadır.⁶ Serahsî (ö. 483/1090) ve Kâsânî (ö. 587/1191), kendi dönemlerinde kölelerin ticari faaliyetlerde kullanılmasının tüccar örfünden kaynaklandığını ve kazanç sağlamak için bu uygulamaya ihtiyaç duyulduğunu belirtmişlerdir.⁷ Ali et-Turî de *Tekmiletü'l-Bahri'r-râik* adlı eserinde benzer biçimde insanların yoğunlukları sebebiyle işleri yürütecek kimselere ihtiyaç duyduklarını, bu noktada en kolay ulaşılabilir kişilerin köleler olduğunu ifade etmiştir.⁸

İslâm'da köle, mütekavvim mal olarak kabul edilmekle birlikte, insan olmasının kazandırdığı bazı nitelikler sebebiyle kendine has bir konuma sahiptir. Köledeki insani vasıf ve akıl sahibi olma durumu, onu potansiyel olarak tasarruf ehliyetine sahip bir varlık haline getirmektedir.⁹ İnsan, aklı ve zimmeti sebebiyle doğuştan ismet, hürriyet ve mülkiyet gibi temel haklara sahiptir.¹⁰ Kölelik ise bu haklara ilişkin, ehliyetin önünde arızı bir engeldir. Bu çerçevede makalede ele aldığımız me'zûn kölenin kısıtlılığının, efendinin izniyle belli ölçüde kaldırıldığı, böylece kölenin kendi adına akit yapabileceği¹¹ ehliyeti ve tasarruf yetkisi kazandığı anlaşılmaktadır.¹²

Literatürde daha önce me'zûn köle üzerinde belli başlı çalışmalar söz konusudur. Hasanuzzaman'ın “Limited Liability of Shareholders” makalesi,¹³ Mehmet Ali Yargı'nın, *İslam Hukukunda Tüzel Kişilik Kavramı*¹⁴ ve Zeki Yaka'nın *İslamda kölelik*¹⁵ adlı yüksek lisans tezleri, Mehmet Nadir Özdemir'in *Abbasilerin İlk Döneminde Kölelik*¹⁶ adlı doktora tezi, Muhammed

5 Cevâd Ali, *el-Mufasssal fî tarihi'l-Arab kable'l-İslâm* (Bağdat: İntişârâtü'l-Şerifi'l-Radiyyi, 1380), 453-471; Subhi Receb Mahmesânî, *en-Nazariyyetü'l-âmme* (Beyrut: Dâru'l-İlm, 1972), 2/2413-419; Jonathan A. C. Brown, *Slavery and Islam* (London: Oneworld Academic, 2019); Bozkurt, “Eski Hukuk Sistemlerinde Kölelik”, 65, 66 vd.; Malay, *Çağlar Boyu Kölelik*, 11-40 vd.; Yiğit Sayın, *Roma'da Köle ve Hukuku* (İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2020), 5-44 vd.

6 (i) Hz. Peygamber kölelerin davetine icabet ederdi (أن رسول الله كان ويحب دعوة المملوك). Bu onların kazanç elde etmelerine ve ticaret yapmalarına izin verildiğini gösterir. Zira mahcurun davetine icabet etmezdi. Ebû Bekr Şemsî'l-eimme es-Serahsî, *el-Mebsût* (Beyrut: Dâru'l-Marife, 1989), 25/3-5, 12; Ebû Bekr Alaeddin el-Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâi' fî tertibi's-şerâ'i'* (Kahire: el-Mektebetü'l-Tevfikîyye, 2015), 8/243. (ii) Efendi, kölesinden düzenli ödeme talep ederse, ticaret izni vermiş sayılır. Çünkü köle ödemeyi ancak ticaretle yapabilir. Ebû'l-Hüseyn Müslim b. Haccâc el-Kuşeyri, *Sahihi Müslim* (Beyrut: Dâru l'İhyai'l-Kütübî'l-Arabiyye, 1955), “Kitabu'l-müsâkât”, 11 (Hadis no: 1202).

7 “الناس يحتاجون إلى مياينة العبد المأذون لأن الإذن للعبد للتجارة من عادات التجار” Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâi'*, 8/245.

8 “وأما سبب المشروعية فهو الحاجة لأن الإنسان قد لا يتفرغ لذلك بنفسه لكثرة اشتغاله فيحتاج أن يستعين بالعبد والصغر” Muhammed b. Hüseyin et-Turî, *Tekmiletü'l-Bahri'r-râik şerhi Kenzi'd-dekâik* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1997), 8/155.

9 Serahsî, *el-Mebsût*, 25/2; Apaydın, “İzin”, 23/510.

10 “حق العصمة والحرية والمالكية” Alâüddin Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr* thk. Abdullah Ömer (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1997), 4/336.

11 “أن العبد المأذون له متصرف لنفسه بأهليته الأصلية الثابتة له بلسانه الناطق وعقله المعيز” Kemâleddin İbnü'l-Hümâm, *Şerhu Fethü'l-kadîr* (Lübnan: Dâru'l-Fikr, 1970), 9/282.

12 “لأن العبد من أهل العقد وامتنع نفوذه بمراعاة حق المولى وإيجازته يرتفع هذا المانع لوجود الرضا” Serahsî, *el-Mebsût*, 25/91.

13 Hasanuzzaman, “Limited Liability”, 353-361.

14 Mehmet Ali Yargı, *İslam Hukukunda Tüzel Kişilik Kavramı* (Bursa: Bursa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1996), 94-103.

15 Zeki Yaka, *İslâm'da Kölelik* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1995).

16 Mehmet Nadir Özdemir, *Abbasilerin İlk Döneminde Kölelik* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2004).

Tâkî Osmanî'nin *An Introduction to Islamic Finance* adlı kitabındaki “The Principle of Limited Liability” bölümü¹⁷ ve Muhammed Ali el-Karî'nin “eş-Şahsiyyetü'l-itibariyye zâtî'l- mesuliyeti'l-mahdûde” adlı makalesi¹⁸ bunlardan bazılarıdır. Bahsi geçen eserler, me'zûn köle hükümlerini özellikle modern şirketlerle mukayese bağlamında özet mahiyetinde ele almış ve sınırlı sorumluluk ile tüzel kişilik gibi meselelerle mukayeseler yapmıştır. Bu çalışmanın söz konusu eserlerden farkı, konuyu daha geniş bir bakış açısıyla ele almasının yanı sıra, bu eserlerde yer verilmeyen yapay zekânın hukuki durumu ve sorumluluğu gibi yeni meselelere de değinmesidir. Ancak bu noktada Karî'nin çalışmasının, me'zûn köle hükümlerini sınırlı sorumluluk ve tüzel kişilik gibi günümüz meseleleriyle ilişkilendirerek son derece kıymetli bilgiler sunduğunu ve bu yönüyle diğer çalışmalardan ayrıldığını belirtmek gerekir.

Çalışmamız temelde dört ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, klasik fıkıh literatüründe me'zûn köle kavramı ele alınmıştır. İkinci bölümde, me'zûn kölenin iktisadi hayattaki rolü ve önemi üzerinde durulmuştur. Üçüncü bölümde me'zûn kölenin hukuki statüsü tartışılmış, onun ticari faaliyetlerinden doğan hak ve yükümlülüklerine değinilmiştir. Son bölümde ise me'zûn köle kurumu ile tüzel kişilik, sınırlı sorumluluk ve yapay zekânın hukuki statüsü ile sorumluluğu karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır. Böylelikle günümüzde köleliğin fiilen ortadan kalkmasıyla artık atıl kabul edilen kölelik hükümlerinin, hukuk mantığı açısından sunduğu zengin teorik çerçeve ve çağdaş problemlere ışık tutma potansiyeli ortaya konulmaya çalışılmıştır.

1. Klasik Fıkıh Kaynaklarında Tacir Köle Kavramı (el-Abdu'l-Me'zûn)

Me'zûn kavramı, hukukî işlem yapabilme yetkisi tanınan kimseyi ifade etmektedir. Me'zûn kavramına köle ve mümeyyiz çocuk dahildir. Ancak bu iki gruba verilen iznin amacı birbirinden nispeten farklıdır. Mümeyyiz çocuğa ticaret izni verilmesinin temel amacı, işin sonunda kâr elde edilse bile esasen onun tecrübe kazanmasını sağlamaktır. Buna karşılık köleye verilen izin ise sermayeyi işletmek ve doğrudan kâr elde etmek amacına yöneliktir. Bu çerçevede tacir olarak hareket edenlerin daha çok köleler olduğu söylenebilir. Her ne kadar fıkıh usulü eserlerinde me'zûn mümeyyiz çocuk ve onun hükümlerinden bahsedilse de fûrû fıkıh kitaplarında me'zûn konusu genellikle köle merkezli ele alınır.¹⁹ İbn Hümâm (ö. 861/1457), *Fethü'l-kadir* adlı eserinde me'zûn köle hükümlerinin mümeyyiz çocuktan önce ve daha detaylı işlenmesini, kölelerin efendilerince ticarete yoğun kullanılmasına bağlamaktadır (وقدم الأول لكثرة وقوعه).²⁰ Bu çalışmada çocuk hükümlerinden ziyade ticari faaliyetlerde bulunmasına izin verilen ve “me'zûn” olarak adlandırılan özel bir köle türüne odaklanılmıştır. Me'zûn kavramına erkek köle, kadın köle, müdebber ve mükâteb gibi türler dahil olsa da me'zûn köle kendine özgü hükümler taşıyan müstakil bir kölelik türü olarak karşımıza çıkmaktadır.²¹

17 Muhammed Tâkî Osmani, *An Introduction to Islamic Finance*, ts., 57-65.

18 Muhammed Ali Karî, “eş-Şahsiyyetü'l-itibariyye zâtî'l-mesuliyeti'l-mahdude”, *Dirâsâtün İktisadiyyetün İslâmiyyetün* 5/2 (1998), 9-60.

19 Ebü'l-Hasan Burhaneddin el-Merginânî, *el-Hidâye şerhu bidâyeti'l-mübtedi maa şerhi eş-Şeyh el-Allame Abdülhay el-Leknevi*, thk. Naim Eşref (Karaçi: İdaretü'l-Kur'an ve'l-Ulumü'l-İslâmiyye, 1417), 6/455; Ebü'l-Berekat en-Neseffî, *Kenzü'd-dekâik*, thk. Said Bekdaş (Medine: Dâru's-Sirâc, 2011), 574.

20 İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-kadir*, 9/310-311.

21 Serahsî, *el-Mebsût*, 25/36-45; Ebü'l-Fazl Mecdüddin el-Mevsîlî, *el-İhtiyâr li-ta'lîl-i-Muhtâr*, thk. Adnan Der-viş (Beyrut: Dâru'l-Erkâm, 1418), 2/369; Ceylan, *İslam Hukukunda Kölelik*, 195.

Fıkıh mezheplerinde me’zūn köle konusu, Mâlikî,²² Şâfiî²³ ve Hanbelîlerde²⁴ özet mahiyetinde ele alınırken; Hanevî mezhebinde daha tafsilatlı işlenmiştir. Örneğin İmam Muhammed’in (ö. 189/805) *el-Asl*’ı²⁵, Serahsî’nin *el-Mebsût*’u²⁶ ve Burhâneddin el-Buhârî’nin (ö. 616/1219) *el-Muhîtü’l-burhânî*’sinde²⁷ konu oldukça geniş yer tutmaktadır. Bu gibi temel Hanevî kaynaklarında ticaret izninin detaylı bir şekilde incelenmesi, me’zūn kölenin ticarete ne kadar yaygın kullanıldığına dair önemli ipuçları sunmaktadır. Benzer şekilde, Tahâvî’nin (ö. 321/933) hukuki işlemleri belgelemeye dair *eş-Şurûtu’s-sağîr* adlı eserinde me’zūn köleye özel bir sözleşme tipine yer vermesi, onların ticari faaliyetlerde yoğun biçimde istihdam edildiklerinin bir başka kanıtı sayılabilir.²⁸

Fıkıh literatüründe me’zūn kölenin ele alınışı ve konumu kayda değer bir öneme sahiptir. Örneğin Kudûrî’nin (ö. 428/1037) *el-Muhtasar*’ında konu, *ihyâü’l-mevât* bahsinin hemen ardından gelmiştir. Kanaatimize göre bu iki meselenin arka arkaya ele alınmasının sebebi, nasıl ki âtil durumdaki ölü bir arazi canlandırılarak²⁹ ekonomik hayata kazandırılıyorsa, aynı şekilde kölenin de âtil bir sermaye olarak görülüp ticarete elverişli hâle getirilerek bir bakıma ihya edilmesi ve ondan yararlanılması arasında bir bağlantı kurmaktır. Yine Şâfiî mezhebine müntesip bir hukukçu olan Ebû İshak eş-Şirâzî (ö. 476/1083) *et-Tenbih* isimli eserinde me’zūn meselesini, mudârebe ortaklığıyla beraber ele almıştır.³⁰ Hanbelî fakihî İbn Kudâme’nin (ö. 620/1223) *el-Mugnî*³¹ isimli eserinde konu *kitâbu’ş-şirketin* sonunda yer almıştır.³² Bizce bu tercihlerin muhtemel nedeni hem şirket hem de me’zūn köle uygulamasında ortak amacın, hukuki tasarrufa izin vermek suretiyle kazanç ve mal elde etmek olmasıdır.³³

Ticarete izin meselesinin bazı klasik fıkıh kitaplarında şirket başlığı altında incelenmesi, me’zūn köle ile şirket arasındaki ilişki açısından önemlidir. Bu perspektif kişinin âtil sermayesini yalnızca klasik şirket çeşitleriyle değil, aynı zamanda me’zūn köle aracılığıyla da değerlendirebileceğini göstermektedir. Buradan hareketle me’zūn kölenin yatırım ve kâr elde etme amacı bakımından bazı şirket özelliklerini taşıdığı ve fiilen bir tacir gibi davran-

22 Ebû Saîd Abdüsselâm b. Saîd es-Sahnûn, *el-Müdevvenetü’l-kübra* (Beyrut: Dâru’l-Kütübü’l-İlmiyye, 1994), 4/88-95; Ebü’l-Abbas Şehabeddin el-Karâfî, *ez-Zahîre*, thk. Muhammed Ebû Hubze (Beyrut: Dâru’l-Garbi’l-İslâmî, 1994), 5/318.

23 Şirbînî, *Mugnî’l-muhtâc*, 2/129.

24 Ebû Muhammed Muvaffakuddîn İbn Kudâme, *el-Mugnî şerhu muhtasari’l-Hırakî*, thk. Abdullah et-Türkî - Abdülfettah el-Hulv (Riyad: Dâru Âlemi’l-Kütüb, 1997), 7/193.

25 Muhammed b. Hasen eş-Şeybânî, *el-Asl*, thk. Mehmet Boynukalın (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2012), 8/493-583; 9/5-217.

26 Serahsî, *el-Mebsût*, 25/2-191; 26/2-58.

27 Burhânü’ş-şerîa Abdilazîz el-Buhârî, *el-Muhîtü’l-burhânî*, thk. Naim Eşref (Pakistan: İdaratü’l-Kurân ve’l-Ulumu’l-İslâmîyye, 2004), 19/219-465.

28 Ebû Ca’fer et-Tahâvî, *eş-Şurûtu’s-sagîr*, thk. Ruhi Özcan (Bağdat: Matbaatü’l-Ânî, 1974), 768-773. Ayrıca ticarete izin sözleşmesinin yazılı düzenlenmesi, ortaklık akdinde olduğu gibi taraflar arasındaki muhtemel anlaşmazlıkları önleyen önemli bir tedbir sayılabilir. bk. Yunus Akyüz, “İslam Hukukundaki Şirket Akdinin Yapısal Analizi”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 45 (2025), 287-291.

29 Abdülganî b. Talib el-Meydânî, *el-Lübâb fî şerhi’l-kitâb*, thk. Sâid Bekdâş (Beyrut: Dâru’l-Beşairi’l-İslâmîyye, 2014), 3/552.

30 Ebû İshak eş-Şirâzî, *et-Tenbih fî fūrû’i’l-fıkhi’ş-Şâfiî* (Beyrut: Alemü’l-Kütüb, 1983), 120-121.

31 İbn Kudâme, *el-Mugnî*, 7/193.

32 Ebû Abdillâh İbn Müflih, *Kitâbü’l-Fürû*, thk. Abdullah et-Türkî (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 2003), 7/5, 18; Mansur b. Yunus el-Buhâtî, *Keşşâfü’l-kınâ’* (Suudi Arabistan: Vizâratü’l-Adl, 2006), 8/403.

33 bk. Şirbînî, *Mugnî’l-muhtâc*, 2/129.

diğını söylemek yanlış bir sonuç olmayacaktır. Nitekim klasik fıkıh kaynaklarında, ticaret yapmasına izin verilen köle sadece me'zûn köle olarak anılmakla kalmamış, aynı zamanda el-abdu't-tâcir (العبد التاجر) şeklindeki niteleme de yaygın biçimde kullanılmıştır. Keza me'zûn kölenin, mufâvada ortağını ifade eden mufâvid ile aynı konumda değerlendirilerek tacir kabul edilmesi (إنما هو تاجر والمفاوض تاجر)³⁴ bu yaklaşımımızı destekleyen önemli bir delil mahiyetindedir.

2. Me'zûn Kölenin İktisadi Hayattaki Yeri

Tarih boyunca insanlar, sahip oldukları sermayeyi artırmak ve kazanç sağlamak amacıyla çeşitli yöntemler geliştirmiştir. Bu çabalar, ekonomik ilişkilerin ve üretim biçimlerinin temel dinamiklerinden birini oluşturmuştur. İslâm öncesi Arap toplumunda olduğu gibi, İslâm hukukunun geliştiği dönemde de sermayenin işletilmesi, malın değerlendirilmesi ve ticaretin yaygınlaştırılması büyük önem taşımıştır. Bu çerçevede yalnızca hür insanlar değil, köleler de ekonomik hayatta belirli roller üstlenmiş, bazı durumlarda sermaye işletiminde etkin aktörler hâline gelmiştir.

Kölelik, yalnızca bir mülkiyet ilişkisini değil, aynı zamanda üretim ve ticaret süreçlerinde iş gücü olarak değerlendirilen bir kurumu ifade etmekteydi. Cahiliye ve İslâm dönemlerinde kölelerin ev işlerinden zanaata, tarımdan askerî görevlere kadar pek çok alanda istihdam edildiği görülmektedir. Bu durum, köleliğin salt sosyal bir statüden ziyade ekonomik bir işlev de üstlendiğini göstermektedir.³⁵ Kölelerin arazi ekimi, taşımacılık, kasaplık, kılıç ustalığı, marangozluk ve hacamatçılık gibi iş kollarında faaliyet göstermeleri, onların üretim zincirinin ayrılmaz bir parçası olduğunu ortaya koymaktadır.³⁶

Söz konusu iktisadi sistem içinde, efendisi tarafından ticaret yapmasına izin verilen köleler de aktif olarak kullanılmaktaydı. Bu tür köleler, sıradan hizmet kölelerinden farklı olarak, iktisadi yetenekleri ve ticaret bilgileri sayesinde efendilerinin izniyle mal alıp satılabilmekte, sözleşmeler yapabilmekte ve ticari ilişkiler yürütebilmektedir. Ancak bu izin, rastgele verilmez; kölenin güvenilir, becerikli ve iş ehliyetine sahip olması gerekirdi. Fâsik, savurgan veya güven telkin etmeyen kölelerin ticarete ehil sayılmaması da tarafların menfaatinin koruma amacına yöneliktir.³⁷

Me'zûn kölelik uygulaması hem efendiye hem de köleye önemli faydalar sağlıyordu. Efendinin amacı kâr etmek ve malını artırmaktı. Köle açısından ise kaçmayı önleyen, yetkiyi kötüye kullanmasını engelleyen ve görevini etkin yapmaya teşvik eden birtakım saikler bulunmaktaydı. Me'zûn köle bu sayede daha iyi çalışma koşullarına kavuşuyor, kölelik yükünü kısmen hafifletiyor, özgürlük alanını genişletiyor, toplumsal statüsünü iyileştiriyordu.

34 Serahsî, *el-Mebsût*, 11/193.

35 Abdulmezziz ed-Dûri, *Tarihu'l-İraki'l-İktisadî* (Beyrut: Merkezu Dirâsâti'l-Vuhdeti'l-Arabiyye, 2001), 90.

36 Ebû Abdillâh el-Buhârî, *Sahihu'l-Buhârî*, thk. Ebû Süheyb el-Karmî (Riyad: Beytü'l-Efkârü'l-Düveliyye li'n-Neşr, 1998), "Kitâbu'l-buyu", 32 (No. 2094), "Kitâbu'l-buyu", 21 (No. 2081), "Kitâbu'l-buyu", 39 (No. 2102); Fethi Yıldırım, *Hiz. Peygamber Döneminin İktisadi Yapısı* (Erzurum: Erzurum Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018), 245, 250.

37 "لا يصح إذنه لعبه الفاسق والمبذر" Şirbînî, *Mugni'l-muhtâc*, 2/129. Kölenin ticareti nasıl bildiği ve öğrendiği merak edilebilir. Bu durum kölenin esaret altına girmeden önce ticaretle uğraşmış olmasından ya da bir tacir efendinin yanında bulunarak onun tarafından ticaret konusunda eğitilmesinden kaynaklanabilir.

Tarihi rivayetler, me’zūn kölelerin yalnızca küçük ölçekli ticaretlerle sınırlı kalmadığını, aksine oldukça yüksek sermayelerle (مَال عَظِيم) faaliyet gösterdiklerini ortaya koymaktadır.³⁸ Ebû Salih’in (r.a.) naklettiği bir rivayete göre Abbas b. Abdülmuttalib’in (ö. 13/634) yirmi kölesi vardı ve her biri on bin dirhemlik sermaye ile pazarda ticaret yapmaktaydı.³⁹ Yine Zübeyr b. Avvâm’ın (ö. 36/656) ticaret yapmasına izin verdiği bin kölesinin olduğu ve bunlardan gelir elde ettiği rivayet edilmektedir.⁴⁰

Mezkûr bilgiler, me’zūn kölelerin toplum içindeki ekonomik ve iktisadi konumlarını anlamak açısından büyük önem arz etmektedir. Abbas b. Abdülmuttalib’in bir köleye on bin dirhem vermesi, dönemin ekonomik şartları göz önüne alındığında oldukça dikkate değer bir miktardır. Çünkü zekât nisabının iki yüz dirhem olarak belirlendiği ve o zamanda ortalama bir koyunun fiyatının beş ile on dirhem arasında değiştiği düşünüldüğünde, bu paranın ne kadar büyük bir serveti temsil ettiği anlaşılmaktadır. Ayrıca efendinin, bu kadar büyük bir meblağı inan veya mudârebe gibi ortaklık modellerinde değerlendirmek yerine doğrudan köleye emanet etmesi, ticaret konusunda bilgi ve ehliyet sahibi kölelere duyulan güvenin bir göstergesidir. Rivayette dikkat çeken bir başka husus ise tüm sermayenin tek bir köleye değil, yirmi farklı köleye dağıtılarak riskin paylaştırılmasıdır.

Me’zūn köle, ekonomik hayatta adeta bir şirket işlevi görüyor ve fıkıhtaki klasik şirketlerin sağlayamadığı bazı avantajları da sunabiliyordu. Basra’nın ekonomik tarihini inceleyen Salih Ahmed Ali, *et-Tanzîmâtü’l-ictimâiyye ve’l-iktisâdiyye fi’l-Basra* adlı eserinde, bazı kölelerin efendileriyle birlikte veya bağımsız olarak ticaret yaptığını aktarır.⁴¹ Eserde efendileri tarafından ticarete izin verilen köleler, sorumlulukları sermayeyle sınırlı olan bir şirket yapısına (نوعاً من الشركات المحدودة) benzetilmektedir. Me’zūn köleler, ticari faaliyetlerde hür tacirler gibi hareket edebilir ve ticaret hukukuna tâbi olurdu; ancak tarafların üstlendiği sorumluluk düzeyi, klasik İslâmî şirket türleri olan inan ve mufâvada’dan farklıydı.⁴² Me’zūn kölenin ticari işlemlerinden doğan sorumluluk, efendisi açısından yalnızca sağladığı sermaye ile sınırlı kabul edilmiştir. Bu husus, çalışmanın ilerleyen bölümünde müstakil olarak incelenecektir.

Me’zūn kölenin şirket başlığı altında ele alınması ve köleye tacir sıfatının yüklenmesi, hem hukuki statüsü açısından önem taşımakta hem de ekonomik bakımdan büyük bir ehemmiyet arz etmektedir. Zira efendinin mülkiyeti altında bir nesne (mal) konumunda ve pasif durumda bulunan köle, verilen yetkiyle hem tacir vasfına sahip bir hukuki şahıs haline gelmekte hem de iktisadi hayatta aktif bir rol üstlenmekteydi. Buradan hareketle me’zūn köleye sermaye verilerek -ki rakabesi de bir anlamda sermaye konumundadır-⁴³ ticarete ehil kılınması ve hukuki bir varlık kazanması, onu tek kişilik yapay bir kişiliği yahut tek kişi

38 “ولو أرسل عبده إلى أفق من الآفاق مَال عَظِيم يشتري له” Serahsî, *el-Mebsût*, 25/4, 16.

39 Serahsî, *el-Mebsût*, 25/4.

40 “كان للزبير بن عوام ألف مملوك يؤدون إليه الخراج” Ebû’l-Fidâ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-nihâye*, thk. Abdullah et-Türkî (Riyad: Dâru Âlemi’l-Kütüb, 2003), 5/367; 8/334; Ebû Nuaym Ahmed el-İsfahânî, *Hilyetü’l-evliya* (Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1996), 1/90.

41 Salih Ahmed Ali, *et-Tanzimatü’l-ictimâiyye ve’l-iktisâdiyye fi’l-Basra* (Bağdat: Matbaatü’l-Maârif, 1953), 237, 240.

42 “فيكونون معهم نوعاً من الشركات المحدودة التي لا تتعدى المسؤوليات فيها رأس المال الموظف زائداً قيمة العبد” Ali, *et-Tanzimatü’l-ictimâiyye*, 243-244.

43 “لأن الرقبة رأس مال تجارته” Serahsî, *el-Mebsût*, 25/49.

ile kurulabilen ticari bir müesseseyi andırdığı şeklinde yorumlanabilir.

Prensip olarak me'zûn uygulaması bir efendi ile bir köle arasında kurulsu da birden fazla efendi ve me'zûn kölenin bulunmasına engel yoktur. Dolayısıyla birden fazla efendinin sahip olduğu ve birlikte ticaret izni verdikleri müşterek kölenin,⁴⁴ çok ortaklı ticari işletmeyi daha fazla andırdığı söylenebilir. Bütün bu veriler, geçmişte me'zûn kölenin, en az şirket kurumu kadar ekonomik hayatta bir yatırım ve sermaye işletme aracı olarak görüldüğünü ve oldukça yaygın biçimde kullanıldığını göstermektedir.

3. Me'zûn Kölenin Hukuki Statüsü ve Ticari Faaliyetinden Doğan Sorumluluk

Me'zûn kölenin ticari işlemlerindeki hukuki konumu ve işlemlerden doğan sorumluluğunun belirlenmesi büyük önem arz etmektedir. Bu sebeple bu başlık altında önce me'zûn kölenin hukuki statüsü incelenecek, ardından sorumluluğu ele alınacaktır.

3.1. Me'zûn Kölenin Hukuki Statüsü

Me'zûn kölenin hukuki statüsünün tespitinde, me'zûn ve diğer ilgili kavramlarla olan ilişkisinin doğru tespit edilmesi gerekmektedir. Zira her kavram, kendine has özellikler taşır ve farklı hukuki sonuçlar doğurur. Bu nedenle me'zûn ve izin⁴⁵ ile doğrudan veya dolaylı şekilde ilişkili olan hacir, vekâlet, istihdam, mükâteb ve mümeyyiz gibi kavramların, çalışmanın kapsamı çerçevesinde karşılaştırmalı olarak incelenmesi uygun olacaktır.

Hacir; küçüklük, delilik veya kölelik gibi sebeplerle bir kişinin sözlü tasarruf yetkisinden mahrum bırakılmasıdır. Bu nedenle köle, mahcur sayıldığından yaptığı sözleşmeler geçersizdir. Ancak hacir, hakkın iskat edilmesi⁴⁶ ve kişinin sözlü tasarruflarda bulunma bakımından serbest bırakılması anlamına gelen⁴⁷ izin ile kaldırılabilir (الإذن فك الحجر).⁴⁸ İzin öncesinde efendinin mülkiyet hakkı, kölenin kazancı (kesb) ve ekonomik değeri (rakabe) üzerinde üçüncü kişilerin hak iddia etmesini engellerken; izinle köle ehliyet kazanır, ticari ilişkiler kurabilir ve onunla iş yapanlar kölenin kazancı ile ekonomik değeri üzerinde hak talep edebilir hâlde gelmektedir.⁴⁹

Vekâlet, kişinin hukuken yapabileceği bir işlemi kendi adına gerçekleştirmesi için başkasına yetki vermesi olarak tanımlanabilir.⁵⁰ Me'zûn köle bahsinde izinle birlikte vekâlet kavramına çok sık değinilmiştir. Ancak aralarında belli yönlerden farklar bulunmaktadır.

44 “وإذا كان العبد بين رجلين فأذنا له في التجارة” Serahsî, *el-Mebsût*, 25/63.

45 İzin kavramı kavramı için bk. Muhammed Abdürrahim el-Ulema, *Ahkâmu izni'l-insan fi'l-fikhi'l-İslâmî* (Suudi Arabistan: Camiatü Ümmü'l-Kura, Yüksek Lisans Tezi, 1991); Ayten Erol (Vahapoğlu), *İslâm Hukukunda Geçerliliği İzne Bağlı Olan Tasarruflar* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1994).

46 Merginânî, *el-Hidâye*, 6/455-456; Şemsüddîn Muhammed el-Kuhistânî, *Câmiü'r-rumuz fi şerhi'n-Nukaye*, thk. Ahkar İbadussad - Kebirüddin Ahmed (Kaltûta: Matbaatü Mazharî'l-Acâib, 1858), 4/718; Komisyon, “Me'zûn”, *el-Mevsuatü'l-fikhiyye* (Kuveyt: Vizaretü'l-Evkaf, 1996), 36/7.

47 “أنه فك الحجر ورفع السبب الذي كان لأجله محجوراً” Mevsilî, *el-İhtiyâr*, 1/367; Ebû Bekr Alaeddin es-Semerkindî, *Tuhfetü'l-fukaha* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1994), 3/286.

48 Serahsî, *el-Mebsût*, 25/7; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, 2/366; Molla Hüsrev, *Dürerü'l-hükkâm* (Dâru İhyai'l-Kütübî'l-Arabiyye, ts.), 2/276.

49 Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâi'*, 8/265; Merginânî, *el-Hidâye*, 6/456; İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-kadîr*, 9/281.

50 Mevsilî, *el-İhtiyâr*, 2/430; Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiyye ve İstilâhât-ı Fikhiyye Kâmûsu* (İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1970), 6/311; Komisyon, *Açıklamalı Mecelle*, nşr. Ali Himmet Berki (İstanbul: Hikmet Yayınları, 1990), 300.

Örneğin izin yetki verme anlamında vekâletten daha geniş bir kapsama sahiptir. Yine nihai sorumlunun kim olacağı konusunda me’zûnun vekil olup olmadığı önemlidir ki bu hususta mezheplerin farklı yaklaşımları vardır.⁵¹

İstihdam, küçük bir çocuğun veya kölenin, örfe göre ticaret sayılmayan ekmek, su, giysi gibi ihtiyaçları almakla görevlendirilmesidir. İstihdamda yalnızca belirli bir iş için izin verilir. Bu yüzden köle ya da çocuk sadece o görev için yetkilidir ve me’zûn sayılmaz.⁵² Ayrıca iznin amacı ticari kazançken, istihdamın amacı ihtiyacı aracıyla gidermedir.⁵³

Mümeyyiz, temyiz kudretine sahip kişidir.⁵⁴ Me’zûn kapsamında yer alan mümeyyiz çocuk ticarete izinli kılınabilse de amaç farklıdır. Çocuğa izin, ticarete tecrübe kazanıp mali tasarrufa alışması için verilirken, köleye izin kâr ve gelir sağlamak içindir.⁵⁵ Ayrıca çocukta tecrübe aranmazken, kölenin ticaretten anlaması ve yetenekli olması beklenir.⁵⁶

Me’zûn kölenin hukuki statüsünün belirlenmesinin sebebi, me’zûnun vekâlet ya da istihdam yoluyla başkası adına mı yoksa tamamen bağımsız bir şahsiyet olarak kendi adına mı işlem yaptığı arasında önemli hukuki sonuçların bulunmasıdır. Zira me’zûn kölenin bir vekil veya müstahdem gibi mi yoksa hür bir tacir gibi mi hareket ettiği hukuken farklı sonuçlar doğurur. Bu konuda Hanefî mezhebi ile diğer mezhepler arasında görüş ayrılığı bulunmaktadır.

Dört mezhebe göre, âkil ve bâliğ köle, efendisinin izniyle ticarete ehil ve tasarruf hakkına sahiptir.⁵⁷ Ancak izin, bazen vekâlet bazen de hakkın ıskâtı olarak yorumlandığından farklı yaklaşımlar vardır. Şafîî ve Hanbelî mezhepleriyle İmam Züfer izni, inâbe ve vekâlet (التوكيل والإبابة) olarak kabul etmiştir. Hanefîlerin çoğunluğu izni, hakkın düşürülmesi (ıskât) kapsamında değerlendirerek, müstakil bir borçlar hukuku kavramı olarak ele almışlardır.⁵⁸ Mâlikî mezhebinin yaklaşımı ise iznin mutlak olması (لأن الإذن مطلق) ve ilan şartı gibi bazı konularda Hanefîlere yakındır.⁵⁹

Şafîî ve Hanbelî mezheplerinde izin, vekâlet ve istihdamla ilişkilendirildiğinden me’zûn köle, efendisi adına hareket eden bir vekil ya da hizmetçi gibidir. İmam Şafîî, me’zûn kölenin efendisi adına işlem yaptığını ve hukuki statüsünün vekil, mudârib veya inan ortağı gibi

51 Serahsî, *el-Mebsût*, 25/16, 44; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, 2/367; Apaydın, “İzin”, 23/510; Bilal Aybakan, “Vekâlet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2003), 43/1.

52 “إذا أذن شراء معين، فإن هذا استخدام لا إذن” Sadruşşerîa es-Sânî, *Şerhu’l-vikâye*, thk. Salâh Muhammed (Amman: Müessesetü’l-Varâk, 2006), 2-5/36; Meydânî, *el-Lübâb*, 3/533.

53 “أما لو أمره بشراء شيء بعينه كالطعام والكسوة لا يكون مأذوناً له لأنه استخدام” Serahsî, *el-Mebsût*, 25/18; Merginânî, *el-Hidâye*, 6/460; Kâsânî, *Bedâ’i’u’s-sanâi’*, 8/239; İbn Âbidîn, *Reddü’l-muhtâr*, thk. Ahmed Abdülmevcud - Muhammed Muavvaz (Riyad: Dâru’l-Alemi’l-Kütüb, 2003), 9/230.

54 Serahsî, *el-Mebsût*, 25/21; İbrahim Kâfi Dönmez, “Temyiz”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/338; Mehmet Akif Aydın, “Çocuk”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/363; Yusuf Çınar, *İslâm Hukukunda Mümeyyiz Kavramı ve Mümeyyizin Hukuki Tasarrufları* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016), 2-4; Orhan Çeker, *İslâm Hukukunda Çocuk* (Konya: Tekin Kitabevi, 2016), 76-79.

55 “وفائدته اعتداء الصبي والعبد إلى إصدار التصرفات واكتساب الأموال واستجلاب الأرباح” Mevsilî, *el-İhtiyâr*, 2/366.

56 Ayrıca bk. Yunus Akyüz, *İslâm Hukuku Açısından Tüzel Kişilik ve Sınırlı Sorumluluk* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2024), 97-11.

57 Serahsî, *el-Mebsût*, 25/20-21; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, 2/366; Apaydın, “İzin”, 23/510.

58 Şirbînî, *Mugni’l-muhtâc*, 2/129; İbn Kudâme, *el-Mugni*, 7/193; Apaydın, “İzin”, 23/510.

59 Sahnûn, *el-Müdevvene*, 4/88,95; Karâfî, *ez-Zahîre*, 5/308, 311; Apaydın, “İzin”, 23/511.

(الكوكيل وعامل القراض) olduğunu söylemektedir. Çünkü kölelik, izin öncesinde olduğu gibi sonrasında da kısıtlılığı sürdürür. Köle, me'zûn olsa bile mülkiyete ehil değildir, kazancı efendisine aittir.⁶⁰ Bu yaklaşımın sonucu olarak Şafî mezhebinde me'zûn kölenin efendisiyle ticaret yapmasına izin verilmemiş ve hacir için ilan şart koşulmamıştır.⁶¹ İzin vekâlet olduğu anlayışında, efendi ile me'zûn köle arasındaki hukuki bağ sürer ve efendi, sonuçların nihai muhatabı sayılır. Şafî mezhebinde izin bu şekilde ele alınsa da bazı yönleriyle vekâletten ayrılır. Örneğin vekâlette borç vekâlet verenin zimmetine taalluk ederken, izinde borç kölenin zimmetinde sabit olmaktadır. Bu nedenle kölenin borcu sermayeyi aşarsa, bu borçlar ancak özgürlüğünden sonra talep edilebilir ve kölenin rakabesi borca karşılık satılamaz. Bu hususlarda Mâlikî ve Hanbelî mezheplerinin yaklaşımı Şafî mezhebine yakındır.⁶²

Diğer mezheplerin aksine, ıskât anlayışını benimseyen Hanefîler, izin süresi boyunca me'zûn köle ile efendiyi ticari alanda iki ayrı hukuki şahsiyet olarak değerlendirmektedir. Dolayısıyla Hanefîler, izni vekâlet çerçevesinde ele almazlar. İzin öncesinde bir mal konusunda kabul edilen köle, izinle birlikte efendinin malvarlığından ayrılmış (ıskât edilmiş) ve kendi adına hareket eden bağımsız bir hukuki varlık (şahıs) statüsüne yükselmiştir.⁶³ *Mebûsât*'ta geçen şu ifade, Hanefîlere göre me'zûn kölenin hukuki statüsünü açıkça ortaya koymaktadır:

“Kölelik arızı bir statü olduğundan, kişinin tasarruf ehliyetini ortadan kaldırmadığı gibi zilyedlik sahibi olmaktan da çıkarmaz. Ancak efendisinin mülkiyet hakkından ötürü kölenin ehliyeti olsa bile tasarruftan engellenmiştir. İzinle mani izale olduğundan tasarruf ehliyeti ortaya çıkmıştır.”⁶⁴

Hanefîlere göre me'zûn kölenin zimmetine taalluk edecek şekilde tasarruf ehliyetine sahip olması ve efendisiyle ticari ilişkilerde iki ayrı kişi gibi işlem yapabilmesi, me'zûnun efendisinden bağımsız bir şahsiyet olarak değerlendirilebileceğini ortaya koymaktadır.⁶⁵ Bunun yanında, me'zûn kölenin ihtiyaç duyduğunda işçi tutabilmesi ve bu işçilerin kölelerin yanı sıra hür kişilerden de seçilebilmesi, ticari alanda onun hukuki statüsünün hür kimselerle aynı ehliyete sahip olduğunu ortaya koyan bir diğer delildir.⁶⁶ Böyle bir kabulün neticesi, efendinin me'zûn kölenin ticari faaliyetlerinden doğan borçlar karşısındaki sorumluluğun değişmesidir ki bir sonraki başlıkta bu husus ele alınacaktır.

Me'zûn köle, tıpkı bir tacir gibi ticaret kapsamına giren ve ticaretin zorunlu işlemleri arasında sayılan her türlü tasarrufu kendi adına yapmaya yetkilidir.⁶⁷ Ticari davalarda da-

60 “والرق بعد الإذن قائم كما كان قبله فيكون تصرفه بطريق النيابة عن المولى فيه” Şirbînî, *Mugni'l-muhtâc*, 2/132; Ebü'l-Kasım er-Râfî, *el-Aziz şerhi'l-Veciz*, thk. Ahmed Abdülmevcud- Muhammed Muavvaz (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1997), 4/371-372; Ebü Zekerîyyâ en-Nevevî, *el-Mecmu'*, thk. Muhammed Necib (Cidde: Mektebetü'l-İrşad, ts.), 9/208; Serahsî, *el-Mebûsât*, 25/9.

61 Şirbînî, *Mugni'l-muhtâc*, 2/130; Râfî, *Şerhü'l-kebir*, 4/367.

62 “لأنه لا يثبت في ذمة السيد بخلاف الوكيل” Ebü'l-Hasan el-Mâverdî, *el-Havi'l-kebir*, thk. Muhammed Muavvaz- Ahmed Abdülmevcud (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1994), 5/371; Şirbînî, *Mugni'l-muhtâc*, 2/130.

63 “والعبد المأذون له في التجارة بمنزلة الحر” Serahsî, *el-Mebûsât*, 23/123; Mevsilî, *el-Ihtiyâr*, 2/431.

64 “الرق لم يخرج من أن يكون أهلاً للتصرف ولثبوت اليد له على كسبه ولكنه ممنوع عن التصرف لحق المولى مع قيام الأهلية فالإذن لإزالة المنع” Serahsî, *el-Mebûsât*, 25/10.

65 “ولو أن المولى اشترى متاعاً من عبده المأذون يمثل فنه فهو جائز” Serahsî, *el-Mebûsât*, 25/70.

66 “ياخذ الحر، كالحرة البائع، كالحرة” gibi ifadeler de bunu göstermektedir. Serahsî, *el-Mebûsât*, 17/180; 23/123; 26/10 vd.

67 “وأما حكمه فملك المأذون ما كان من قبيل التجارة وتوابعها وضرورتها” İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-kadir*, 9/282.

vacı veya davalı sıfatıyla yer alarak haklarını savunabilir.⁶⁸ Fakat me’zūn köle, salt insana özgü olan aile hukukuna dair tasarruflarda yetkili değildir. Me’zūn kölenin tasarruf ehliyeti, islâmî şirketlerdeki ortakların tasarruflarıyla olan benzerlikleri bakımından da önemlidir. Örneğin inan şirketinde tarafların birbirinin izni olmaksızın karz verememesi ve şirket sermayesini rehin bırakamaması gibi kısıtlamalar me’zūn köle için de geçerlidir.⁶⁹

3.2. Me’zūn Kölenin Ticari Faaliyetinden Doğan Sorumluluğu

Kölenin işlediği müessir fiillerden (cinâye fîmâ dūne’n-nefs) doğan sorumluluk, kölenin rakabesine ilişmektedir. Bu sebeple bir köle hukuka aykırı biçimde bir kimsenin şahsına veya malvarlığına zarar verdiğinde, meydana gelen zarar ve ziyanlardan doğrudan sorumlu tutulur. Buna göre, köle işlediği suçlardan ötürü kendisine diyet yükümlülüğü hükmü verilirse, bu yükümlülük kölenin ekonomik değeri (rakabe) üzerinden karşılanır.⁷⁰ Böyle bir durumda efendiye seçimlik bir hak sunulur.⁷¹ Efendi, meydana gelen zararı ya bizzat tazmin etmek ya da zararın giderilmesi amacıyla kölenin satılmasını kabullenmek durumundadır.⁷² Kölenin ekonomik değeri zarardan düşük olsa dahi, efendi borçtan tamamen kurtulur ve kölenin değeri üzerindeki eksik kısım efendiden talep edilemez.⁷³ Bu nedenle fıkhîta *abdu’l-cânî* yani müessir fiil işleyen kölenin sorumluluğu, efendi bakımından sınırlı bir yükümlülük niteliği taşımaktadır.

Kölenin ikrar gibi hukuki işlemleri sonucunda doğan borçlar, *deyn* niteliğindedir. Deyn zimmette sabit olduğundan, bu borç nedeniyle kölenin rakabesi satılamaz. Borç, köle özgürlüğüne kavuştuktan sonra kendisinden talep edilebilir.⁷⁴ Asıl konumuz olan me’zūn köle, ticari faaliyetler neticesinde birtakım yükümlülükler altına girmektedir. Me’zūn köle, aldığı izinle hür bir kişi gibi dilediği miktarda borç altına girebilir ve zimmetinde üstlenilebileceği borç için bir sınır yoktur.⁷⁵ Bu kapsamda ticari faaliyetler sonucunda ortaya çıkan borçların, me’zūn kölenin sahip olduğu sermaye miktarını -ki rakabe de sermaye kapsamında değerlendirilir- aşması mümkündür. Bu durum, alacaklıların alacaklarını tam olarak tahsil edememe riskini beraberinde getirmektedir. Mezheplerin, me’zūn köleyi elçi, vekil ya da bağımsız bir kişi olarak değerlendirmelerine göre sorumluluğun sınırı ve hukuki sonuçlar farklılaşmaktadır. Bu farklılık, kölenin rakabesinin borç karşılığında satılıp satılamayacağı konusunda çeşitli görüşlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur.

68 “لو نازعها فيه إنسان كانت خصما له” Serahsî, *el-Mebsût*, 25/38, 54, 151-156; Mevslî, *el-İhtiyâr*, 2/369; Şirbînî, *Mugni’l-muhtâc*, 2/129; İbn Kudâme, *el-Mugnî*, 7/193-194 vd.; Sahnûn, *el-Müdevvene*, 4/88-89.

69 Şeybânî, *el-Asl*, 3/220; Serahsî, *el-Mebsût*, 11/174, 203; Mevslî, *el-İhtiyâr*, 3/21-22; Meydânî, *el-Lübâb*, 3/313; Hocaeminefendizade Ali Haydar Efendi, *Dürrü’l-Hükkâm Şerhu Mecelleti’l-Ahkâm*, çev. Raşit Gündoğdu - Osman Erdem (İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2017), 3/2357-2358.

70 “ولو استهلك مالا ببينة كان ذلك في جميع رقبته” Serahsî, *el-Mebsût*, 25/43.

71 “فإنه يدفع أو يذني” Merghinânî, *el-Hidâye*, 6/396-397. Ayrıca bk. Serahsî, *el-Mebsût*, 25/11; Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü’l-esrâr*, 4/379; Mehmet Akif Aydın, *Türk Hukuk Tarihi* (İstanbul: Beta, 2013), 236-237; Ceylan, *İslam Hukukunda Kölelik*, 397, 403, 406 vd.

72 “فمولاه مخير إن شاء دفع العبد الجاني بالجنابة فيملكه ولي الجنابة وإن شاء فدها بأرض الجنابة” Ebû Muhammed Gıyaseddin el-Bağdadi, *Mecmaü’l-damânât* (Kahire: Dâru’s-Selâm, 1999), 1/433-434.

73 Mevslî, *el-İhtiyâr*, 5/506; Ebû’l-Ferec İbn Receb, *el-Kavâdî’l-fıkhiyye* (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 2008), 234-235.

74 Fahreddin Osman ez-Zeylaî, *Tebyînu’l-hakâik* (Bulak: el-Matbaatü’l-Kübra’l-Emiriyye, 1315), 5/192; Meydânî, *el-Lübâb*, 3/557-558.

75 “وإذا كان على المأذون دين كثير فأقر بدين لزمه ذلك لأنه مطلق التصرف مادام مأذونا” Serahsî, *el-Mebsût*, 25/76.

Hanefîler ticari faaliyetlerden kaynaklanan borçlar nedeniyle me'zûn kölenin satılabilceğini kabul etmektedirler.⁷⁶ Hanefî mezhebine göre me'zûn köle, efendinin vekili olmadığından ayrı bir kişilik olarak kendi adına hareket eder ve yaptığı tasarruflardan birinci derecede kendisi sorumludur. Çünkü vekâlette, vekil temsil olunan adına işlem yapar ve borçlar müvekkile yansır.⁷⁷ Oysa me'zûn köle ticaretten doğacak borç ve zararlardan bizzat sorumludur ve efendi izni kaldırıp hacir koyuncaya kadar normal bir tacir gibi her türlü tasarrufa ehildir.⁷⁸ Bu nedenle kölenin borçları veya kazanç kayıpları nedeniyle hak sahipleri efendiye rücu edemez.⁷⁹ Hanefî kaynaklarında sıkça geçen “لتعلق الدين الواجب بالتجارة مالم يرقبته” ifadesi, izinden sonraki ticari borçların kölenin rakabesine taalluk ettiğini belirtmektedir.⁸⁰ Ancak borç, öncelikle varsa kölenin kazancına ve sermayesine, bunlar yetmezse rakabesine ilişir.⁸¹ Borç rakabeyi aşarsa efendinin köle üzerindeki tasarruf yetkisi sona erer ve efendi üçüncü kişi konumuna düşer.⁸² Zira alacaklıların öncelik hakkı vardır.⁸³ *Fetâvâ-yı Ali Efendi*'de bu husus, şu şekilde yer almaktadır: “Zeyd'in abd-i me'zûnu Amr'ın duyûnu meksûbunu muhîr olsa Zeyd Amr'ın mâl-ı meksûbuna müdâhaleye kâdir olur mu? el-Cevab: Olmaz.”⁸⁴ Yani Zeyd'in me'zûn kölesi, Amr'ın alacaklılarına borçlu olsa, Zeyd bu kölenin ticaret yoluyla elde ettiği mala müdahale edebilir mi? Cevap: Edemez.

Hanbelî fakihî İbn Receb'in (ö. 795/1393) sistemleştirdiği ve Hasan Hacak gibi İslâm hukukçularının yarı aynî haklar arasında değerlendirdiği *hakku't-taalluk* (حق التعلق), zimmette sabit olmayıp muayyen bir eşya üzerinde kurulan bir alacak türüdür. İfa açısından eşyaya taalluk eden borçlar, zimmetteki borçlardan daha güçlüdür.⁸⁵ Dolayısıyla borç, bir eşya olan kölenin rakabesine iliştiğinde köle, borç ifâsı adına hemen satılır. Rakabeyi aşan borçlar ise me'zûn kölenin zimmetinde sabit olduğundan kölenin özgürlüğünden sonra talep edilebilir.⁸⁶ Fakat kölenin ne zaman özgürlüğüne kavuşacağı belirsizdir ve borçlu bir kölenin hür olması düşük bir ihtimaldir.⁸⁷ Dolayısıyla bu borçlar teorik olarak tahsil edilebilir görünse de pratikte neredeyse imkânsızdır. Fukaha bunu dikkate alarak, zararı önleme ilkesi gereği,

76 Ebû Ca'fer et-Tahâvî, *Şerhu Meânî'l-âsâr* (Kahire: Alemü'l-kütüb, 1994), 4/157; a. mlf, *Şerhu Müşkili'l-âsar*, thk. Şuayb el-Arnâvut (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1994), 5/132-140; Serahsî, *el-Mebsût*, 25/4; Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâi'*, 5/28-29, 53; 7/359.

77 “المأذون لا يرجع بما يلحقه من العهدة على مولاه، والمتصرف للغير يرجع عليه بما يلحقه من العهدة” Serahsî, *el-Mebsût*, 25/10; Merginânî, *el-Hidâye*, 6/456.

78 “يجوز على العبد كل دين حتى يحجر عليه” Serahsî, *el-Mebsût*, 25/3-4.

79 “وإن هلك كسبه لم يرجع على المولى بشيء، ودل أنه متصرف لنفسه” Serahsî, *el-Mebsût*, 25/10.

80 “الضرر يتعلق بالدين برقبته أو بكسبه” Serahsî, *el-Mebsût*, 25/15-16; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, 2/366.

81 “لأن دين الحر في ذمته لا يتعلق له بماله بخلاف دين المأذون فإنه يتعلق بكسبه ويصير المولى من التصرف في كسبه كأجنبي آخر إذا كان الدين مستغرقاً” Serahsî, *el-Mebsût*, 25/26.

82 “وتعلق حق الغرماء بمنع المولى عن التصرف فيه” Mevsilî, *el-İhtiyâr*, 2/370; Meydânî, *el-Lübâb*, 3/559.

83 “فإن حق غرماء مقدم على حق المولى” Serahsî, *el-Mebsût*, 25/39.

84 Şeyhülislâm Çatalcalı Ali Efendi, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, nşr. Esra Kılavuz Eser (İstanbul: İSAR Yayınları, 2021), 2/665.

85 “وما يتعلق بالأعيان أحق بالتقديم مما ثبت في الذمم” Ebû Abdullah ez-Zerkeşî, *el-Mensur fi'l-kavâ'id*, thk. Ahmed Mahmûd (Kuveyt: Vizaretü'l-Evkaf ve Ş-Şuuni'l-İslâmiyye, 1985), 3/134; Hasan Hacak, *İslam Hukukunun Klasik Kaynaklarında Hak Kavramının Analizi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2000), 249.

86 “والذمة بالتعلق تزداد قوة فيؤمر بقضائها من كسب” Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâi'*, 8/268; Merginânî, *el-Hidâye*, 6/466; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, 2/369; Sadruşşerîa, *Şerhu'l-vikâye*, 2-5/38-39.

87 “وقد يعنى وقد لا يعنى وفي ذلك إضرار” İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-kadîr*, 9/286.

alacaklılara kölenin rakabesi ve kazancı⁸⁸ üzerinde hakkı’t-taalluk tanımıştır.⁸⁹ Böylece rakabeyi aşan borçlar tazmin edilmese bile, rakabe sınırındaki borçlar için en azından kısmi bir ödeme imkânı sağlanmıştır.⁹⁰

Şafî mezhebinde me’zûn köle, efendinin vekili kabul edildiğinden, hukuki işlemlerden doğan hak ve borçların muhatabı prensip olarak efendidir. Dolayısıyla me’zûn köle ticari borca karşılık satılamaz. Ancak efendi de bu borçtan mesul değildir. Zira ticaretten doğan borç ne kölenin rakabesine taalluk eder ne de efendinin zimmetine ilişir. Yalnızca varsa ticaret malı veya kazançtan ödenebilir. Böyle bir malvarlığı yoksa bu borç kölenin özgürlüğünden sonra talep edilebilmektedir. Bu durum, Şafîlerin izni vekâlet kapsamında değerlendirirse de nihai sorumluluk açısından vekâlet sözleşmesinden ayrıldığını göstermektedir. Kölenin satılmamasının ve borcun özgürlük sonrasına ertelenmesinin temel nedeni, me’zûnla ticaret yapan kişinin bu riski bilmesi ve buna rıza göstermesidir.⁹¹

Me’zûn kölenin ticari borçları rakabesine taalluk etmeseydi, efendi hiçbir risk almadan sadece kazanç elde ederdi. Ayrıca insanlar me’zûn köleyle alışveriş yapmaya güven duymayacak ve ticaretten kaçınacaktı. Dolayısıyla borcun rakabeye bağlı olması bir nevi sermaye güvencesi sağlıyor ve me’zûn köleyle ticareti teşvik ediyordu. Bu nedenle klasik Hanefî kaynaklarında me’zûn köle literatürünün oldukça geniş olmasının sebeplerinden biri, ticari borçların rakabeye taalluk etmesi olduğunu düşünmekteyiz. Buna karşılık Şafî mezhebi başta olmak üzere diğer mezheplerde ticari borçlar rakabeye taalluk etmediğinden bu çevrelerde me’zûn köleyle ticari ilişki kurmaktan daha çok kaçınılmış olması muhtemeldir. Bunun bir sonucu olarak diğer mezheplerde me’zûn köleyle dair hükümler daha sınırlı kalmıştır. Ele alınan mezkûr meseleler ışığında özellikle Hanefî mezhebi çerçevesinde efendinin alacaklılara karşı sınırlı yükümlülüğü, günümüzde tüzel kişiliğe sahip şirketlerdeki sınırlı sorumluluk ilkesi fikriyle benzerlik gösterdiğini söyleyebiliriz.⁹²

88 Serahsî, *el-Mebsûr*, 25/51.

89 “فلو لم يتعلق برقبته استيفاء كان إضراراً لأن الكسب قد لا يوجد والعق كذالك فتتوى حقوق الناس” İbnü’l-Hümâm, *Fethü’l-kadîr*, 9/293.

90 “وقد لا يعتق فيتضرون إما بالتأخير أو بالعدم” Mevsilî, *el-İhtiyâr*, 2/369.

91 Mâverî, *el-Havî’l-kebir*, 5/370; Şirbînî, *Mugni’l-muhtâc*, 2/131-132.

92 Benzeri yaklaşımlar için bk. Hasanuzzaman, “Limited Liability”, 358-359; Karî, “Şahsiyetü’t-teb’iyye”, 18-27; Yargı, *Tüzel Kişilik Kavramı*, 94; Osmânî, *Islamic Finance*, 158-160; Malik M. Hafeez, “An Analysis of Corporate Entity and Limited Liability in Islamic and Western Perspectives of Corporate Governance”, *International Journal of Business, Economics and Law* 2/3 (2013), 105; Badshah - Zada, “Limited Liability in Islamic Jurisprudence”, 4-5.

Şekil 1: Me'zûn Kölenin Ticari İşlemlerinden Doğan Borçlarının Hukuki Mahiyeti

Birinci Aşama	Efendi A, kölesi B'ye 20.000 dirhem verip ticaret yapma yetkisi tanımıştır. Kölenin ortalama ekonomik değeri (rakabesi) ise 4.000 dirhem olarak belirlenmiştir.
İkinci Aşama	Me'zun köle haline gelen B, C ve D kişileri ile hurma ticareti yaparak borç-alacak ilişkisine girmiştir.
Üçüncü Aşama	Me'zûn köle B, toplam 40.000 dirhem değerinde mal alır. Bunun 20.000 dirhemini peşin, 20.000 dirhemini ise vadeli olarak ödemeyi taahhüt eder. Her bir tedarikçiye 10.000 dirhem peşin, 10.000 dirhem vadeli olmak üzere borçlanır. C'ye: 10.000 dirhem peşin + 10.000 dirhem vadeli D'ye: 10.000 dirhem peşin + 10.000 dirhem vadeli
Dördüncü Aşama	Taşıma esnasında hurmaların bir bölümü çalınmış, kalan kısmı ise telef olmuş ve sonuçta tüm mal kaybedilerek ciddi bir zarar meydana gelmiştir.
Beşinci Aşama	C ve D, alacaklarını almak üzere mez'zun köle B'ye gelir, fakat borcun ifâsının mümkün olmadığı anlaşılır.
Altıncı Aşama	C ve D kişileri, mahkemeye başvurarak köle B'nin satışını sağlarlar ve kölenin rakabesi karşılığı olan 4.000 dirhemi payları oranında paylaşırlar. C ve D kişilerinin hisseleri eşit olduğundan her biri 2.000 dirhem alır; böylece her birinin 8.000 dirhem alacağı kalır. (C kişisi 8.000 dirhem alacak; D kişisi 8.000 dirhem alacak)
Sonuç	Efendi, yalnızca rakabenin değeri kadar sorumlu olduğundan kalan 16.000 dirhem borç ondan talep edilemez. Rakabeyi aşan borç, kölenin zimmetinde kalır ve ancak özgürlüğünden sonra istenebilir. Ancak bu durum teorik olarak mümkün olsa da pratikte borcun tahsili neredeyse imkânsızdır. Bu örnek, İslâm hukukunun sınırlı sorumluluk fikrine yabancı olmadığını göstermektedir.

4. Me'zûn Köle Hükümlerinin Günümüz Meselelerine Işık Tutan Bazı Yönleri

Klasik dönemden farklı olarak modern çağda kölelik müessesesi artık toplumsal bir gerçeklik olmaktan çıkmıştır. Bununla birlikte ticari hayatta kölenin istihdamına ve yaptığı hukuki işlemlerin sonuçlarına ilişkin hükümler bugün bazı meselelerin anlaşılmasına önemli katkılar sunma potansiyeline sahiptir. Burada geniş ve zengin bir literatüre sahip olan me'zûn köle hükümlerinden -özellikle Hanefî mezhebi temelinde- hareketle örnek olarak seçilen tüzel kişilik, sınırlı sorumluluk ilkesi ve yapay zekânın hukuki statüsü ile sorumluluğuna dair bazı değerlendirmeler yapılmaya çalışılmıştır.

4.1. Me'zûn Köle ile Tüzel kişilik İlişkisi

Tüzel kişilik, belli bir gayeyi gerçekleştirmek için örgütlenmiş ve hukuk düzeni tarafından bağımsız bir hukuk öznesi olarak kabul edilen kişi veya mal topluluğu olarak ta-

nımlanabilir.⁹³ Bu çerçevede hukuken obje sayılan bir varlığın gerekli yasal düzenlemelerle hukuki ehliyet kazanması açısından düşünüldüğünde, me’zūn köle ile tüzel kişilik arasında bir benzerlik kurulabilir. Tüzel kişilik, kanunun belirli şartlarla kişi veya mal topluluğuna hukuki statü tanınmasıyla ortaya çıkar. Köle ise insan olsa da hukuken nesne sayıldığından kişi kabul edilmezdi. Ancak efendi, köleye ticaret izni verdiğinde köle hukuken şahsiyet kazanırdı. Bu durum, efendiyle köle arasındaki ilişkiyi düzenleyen hukuk kuralları tarafından belirlenmekteydi. Dolayısıyla tüzel kişiliğe sahip bir şirketin statüsü ile me’zūn kölenin kişilik kazanması aynı kaynağa, yani kanuna dayanır.⁹⁴

Kölenin esasen bir insan olması ve mal statüsünün geçici ya da istisnai bir durum teşkil etmesi dikkate alındığında, köleyi şirket tüzel kişiliğiyle ilişkilendirmenin nispeten güç olduğu söylenebilir. İki olgu arasındaki farklara rağmen, aralarındaki benzerlikler de dikkate alınmalıdır. Zira me’zūn köle, ticari alanda kullanılan bir form gibi işlev görmekteydi. Bu açıdan me’zūn müessesesi günümüzdeki ticaret şirketleriyle kuruluş, sona erme, ehliyet ve amaç bakımından pek çok benzerlik gösterebilmektedir.

Kuruluş ve bitiş: Ticaret şirketleri ile me’zūn köle müessesesi, kuruluş ve sona erme bakımından benzerlik taşımaktadır. Zira ticaret şirketlerinin ortaklardan bağımsız bir şahsiyet olarak faaliyet gösterebilmesi için izin alınması, ticaret siciline kaydedilmesi ve ilan edilmesi zorunludur.⁹⁵ Şirketlerin tasfiye süreci de ilan edilerek duyurulmalıdır.⁹⁶ Benzer şekilde me’zūn kölenin ticaret yapabilmesi için verilen izin ve hacir ilan edilmek zorundadır.⁹⁷ Yine tüzel kişiliğe sahip ticaret şirketleri nasıl tacir sayılıyorsa, me’zūn köle de tacir (el-abdu’t-tacir) olarak kabul edilmektedir.⁹⁸

Ehliyet: Tüzel kişiler, kuruluşlarıyla birlikte gerçek kişilerle eşdeğer ehliyete sahip olurlar. Ancak yaradılış gereği insana özgü niteliklere ehil değildirler.⁹⁹ Ehliyet açısından bakıldığında, me’zūn kölede de benzer bir durum görülür. Me’zūn köle, ticaret kapsamına giren ve ticaretin zorunlu işleri sayılan her türlü tasarrufta bulunabilir.¹⁰⁰ Ancak insana özgü nitelikteki aile hukukuna dair bazı yetki ve tasarrufları sınırlandırılabilir.¹⁰¹

Amaç: Ticaret şirketlerinin kuruluşundaki temel amaç, kâr elde etmek ve sermayeyi aşan zararlardan hissedarları korumaktır. Bu çerçevede şirketler, hissedarlara kazanç sağlama hedefi güder.¹⁰² Benzer şekilde efendi de becerikli kölelerine izin vererek onları ticarete

93 Ergun Özsunay, *Medenî Hukukumuzda Tüzel Kişiler* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1982), 3-5; Teoman Akünel, *Türk Medenî Hukukunda Tüzel Kişiler* (İstanbul: Beta, 1995), 10; Hüseyin Hatemi, *Kişiler Hukuku* (İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2020), 90; Hakiki-hükmi kişi ayrımı için bk. Hayreddin Karaman, *Anahatlarıyla İslâm Hukuku* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2011), 2/48-49.

94 Karî, “Şahsiyetü’t-teb’iyye”, 20, 28.

95 Reha Poroy vd., *Ortaklıklar ve Kooperatif Hukuku* (İstanbul: Beta, 2003), 269, 806; Mehmet Bahtiyar, *Ortaklıklar Hukuku* (İstanbul: Beta, 2022), 107, 314 vd.

96 TTK, md. 532: “Sona erme, iflastan ve mahkeme kararından başka bir sebepten ileri gelmişse, yönetim kurulunca ticaret siciline tescil ve ilan ettirilir.”

97 Meydânî, *el-Lübâb*, 3/556; Yargı, *Tüzel Kişilik Kavramı*, 95.

98 Şeybânî, *el-Asl*, 3/356; 4/90; Velvâlicî, *el-Fetâva’l-Velvâlicîyye*, 5/236 vd.

99 Akünel, *Tüzel Kişiler*, 26-32; Bilge Öztan, *Tüzel Kişiler* (Ankara: Turhan Kitabevi, 2001), 26-32; Jale Akipek vd., *Türk Medenî Hukuku Başlangıç Hükümleri Kişiler Hukuku* (İstanbul: Beta, 2019), 543-550.

100 “وَمَا حَكَمَهُ فَمَلِكُ الْمَأْذُونِ مَا كَانَ مِنْ قَبْلِ التِّجَارَةِ وَتَوَابِعِهَا وَضُرُورَاتِهَا” İbnü’l-Hümâm, *Fethü’l-kadir*, 9/282.

101 Serahsî, *el-Mebsûât*, 25/38; Şirbînî, *Mugni’l-muhtâc*, 2/129; İbn Kudâme, *el-Mugnî*, 7/193; Sahnûn, *el-Müdevvene*, 4/88.

102 Haşan Pulaşlı, *6102 Sayılı Türk Ticaret Kanununa Göre Şirketler Hukuku Şerhi I* (Ankara: Adalet Yayınevi,

kullanmak suretiyle kazanç elde etmeyi amaçlamaktaydı. Ticaret şirketlerinde belirli bir sermayenin yetkilendirilmesi ya da kayıt altına alınması söz konusudur.¹⁰³ Bu kavram İngilizce'de "authorized capital" olarak adlandırılmaktadır. Ticarete izinli köle de nihayetinde bir tür kapital niteliği taşır. Eğer bu sermaye belirli bir işe tahsis edilir ve bu alanda kullanılmasına izin verilirse, yani ticarete yetkilendirilirse, "authorized slave" şeklinde ifade edilmektedir.¹⁰⁴ Bu yönüyle iki olgu arasında bir bağlantı bulunduğu söylenebilir.

Hak sıralaması: Ticaret şirketlerinde pay sahipleri, hak talep etme bakımından alacaklılar listesinin en sonunda yer alır. Şirket iflas ettiğinde, alacaklılar haklarını öncelikle tahsil etme hakkına sahiptir ve taleplerini hissedarlardan değil, doğrudan şirketten ileri sürebilirler.¹⁰⁵ Modern şirketlerdeki sorumluluk ve alacaklıları koruma rejimi, me'zûn köle müessesesinde de mevcuttur. Şöyle ki efendi kölesine ticaret yapma yetkisi verdikten sonra köle borç altına girdiğinde ve elindeki mal borcu karşılamaya yetmediğinde, efendi bu maldan pay alma konusunda alacaklılardan sonra gelir. Yani efendi, bir anlamda sermayedar konumunda olup me'zûn kölenin kazancı ve sermayesi üzerinde hak talep etmede en son sıradadır.¹⁰⁶

Gördüğü üzere me'zûn köle müessesesindeki birçok hüküm anonim ve limited gibi modern şirketlerle benzerlik taşımakta ve me'zûn köle müessesini günümüz şirketlerine yaklaştırmaktadır. Geçmişte me'zûn kölenin ticaret sahasında insanların iktisadi ihtiyaçlarını karşılamak için sıklıkla kullanılmasının en önemli sebeplerinden biri, bu uygulamanın ortaklık yapısını andırmasıdır. Me'zûnun en dikkat çekici niteliği ise modern şirketlerdeki sınırlı sorumluluk ilkesine benzer bir işlev görmesi olduğunu düşünmekteyiz.

4.2. Me'zûn Köle ile Sınırlı Sorumluluk İlkesi İlişkisi

Sınırlı sorumluluk ilkesi günümüz anonim ve limited gibi modern şirketlerinin en belirgin özelliklerindendir. Bu ilke, şirket borçlarından yalnızca şirket tüzel kişiliğinin sorumlu olacağını, sermaye sahiplerinin ise alacaklılara karşı kişisel bir sorumluluk üstlenmeyeceğini belirtir. Pay sahiplerinin sorumluluğu yalnızca şirkete koymayı taahhüt ettikleri sermaye miktarıyla sınırlıdır.¹⁰⁷ Dolayısıyla şirket alacaklılarının talep edebileceği tek malvarlığı, şirkete ait olan tüzel kişiliğinin malvarlığıdır. Şirket tüzel kişiliği ise borçlar karşısında tüm malvarlığı ile sınırsız şekilde sorumludur.¹⁰⁸ Pay sahipleri, sınırlı sorumluluk ilkesi sayesinde şahsi malvarlıklarını şirkete koydukları malvarlığından ayırabilir ve böylece aşırı borç-

2011), 601.

103 Pulaşlı, *Şirketler Hukuku Şerhi*, 595.

104 Hasanuzzaman, "Limited Liability", 358; Badshah - Zada, "Limited Liability in Islamic Jurisprudence", 2.

105 Poroy vd., *Ortaklıklar ve Kooperatif Hukuku*, 532, 840-843; Hakan Çebi, *Şirketler Hukuku* (Ankara: Seçkin, 2020), 331.

106 Mevsilî, *el-İhtiyâr*, 2/370; Meydânî, *el-Lübâb*, 3/559. Ayrıca bk. Akyüz, *Tüzel Kişilik ve Sınırlı Sorumluluk*, 135-142.

107 Rona Serozan, *Medeni Hukuk Genel Bölüm* (İstanbul: Vedat Yayıncılık, 2018), 496; Emrullah Kervankıran, "Sermaye Ortaklıklarında Sınırlı Sorumluluk İlkesine Karşı Önemli Bir İstisna: Tüzel Kişilik Perdesi'nin Kaldırılması", *Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 11/3-4 (2007), 454; Yunus Emre Göger, *Sermaye Şirketlerinde Sınırlı Sorumluluk İlkesi ve Tüzel Kişilik Perdesinin Aralanması* (Ankara: Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 23; Şaban Kayıhan, *Şirketler Hukuku* (Ankara: Seçkin, 2021), 57, 166.

108 Pulaşlı, *Şirketler Hukuku Şerhi*, 599-600; Çebi, *Şirketler Hukuku*, 115; Kayıhan, *Şirketler Hukuku*, 166; Tamer Bozkurt, *Şirketler Hukuku* (Ankara: Yetkin Yayınları, 2021), 56-57.

lanmalara karşı bir güvence elde ederler. Şirket malvarlığını koruma ilkesi de ortakların kişisel borçları sebebiyle şirket malvarlığının suistimal edilmesini engellemektedir. Ortaklar, kendi şahsi borçları dolayısıyla şirket sermayesine müdahale edemezler. Böylelikle şirket alacaklıları lehine, şirket borçlarına karşı teminat oluşturan ortaklık malvarlığı üzerinde bir öncelik hakkı (priority rule) tesis edilmiş olmaktadır.¹⁰⁹

Sorumluluk ilkesi, me’zûn kölenin ticari faaliyetlerinden kaynaklanan borçlar bakımından da benzer bir şekilde işlemektedir. Zira Hanefî mezhebine göre efendi, köleye belirli bir sermaye tahsis ettikten sonra, kölenin ticari işlemlerinden doğan borçlardan yalnızca sermaye artı rakabe miktarıyla sınırlı olarak sorumludur. Me’zûn kölenin tacir sıfatıyla gerçekleştirdiği işlemlerden doğan borçlardan ilk derece sorumluluk kölenin kendisine aittir. Kölenin bu borçlara karşı sorumluluğu, kendi ekonomik değeri (rakabe) ve tüm malvarlığını (mâmelek) kapsayacak şekilde sınırsızdır. Bu durum, şirket tüzel kişiliğinin borçlardan ötürü sınırsız şekilde sorumlu tutulmasına benzetilebilir. Aynı şekilde pay sahiplerinin sorumluluğu, yalnızca koydukları sermayeyle sınırlı olduğundan efendinin sorumluluğuyla benzerlik göstermektedir. Yine şirket malvarlığı üzerinde alacaklılara tanınan öncelik hakkı (priority rule), me’zûn kölenin borçlarında alacaklılara tanınan hakku’t-taalluk ile büyük ölçüde aynı niteliktedir.¹¹⁰ Me’zûn köle ile modern şirketler arasındaki bir diğer ortak yön, üçüncü kişilerin sınırlı sorumluluk ilkesini bilerek ve kabul ederek bu yapılarla ilişki kurmalarıdır. Zira şirketlerle işlem yapanlar, zararların yalnızca şirket malvarlığından karşılanacağını ve pay sahiplerinden talepte bulunamayacaklarını bildikleri gibi me’zûn köleyle ticaret yapanlar da borçların sadece kölenin malvarlığından tahsil edileceğini bilerek buna rıza göstermektedir.

Mecma’i’l-fıkhi’l-İslâmî, İslâm hukuku açısından sınırlı sorumluluk ilkesini temellendirirken tarafların bilgi ve rızasına vurgu yapmıştır. Nitekim “Sermayesiyle sınırlı sorumluluğa sahip bir anonim şirketin kurulmasında şer’î bir engel yoktur. Çünkü bu durum şirketle işlem yapanlarca bilindiğinden belirsizlik ortadan kalkmaktadır” şeklindeki kararıyla sınırlı sorumluluk prensibine cevaz vermiştir.¹¹¹ Bu yaklaşım, me’zûn müessesesindeki bilgi ve rıza mantığıyla örtüşmektedir. Çünkü efendi, me’zûn kölenin ticari faaliyetinden doğabilecek borçlar için kölenin rakabesini tazmin aracı kılmayı kabul ederek risk üstlenmekte, aynı şekilde köleyle ticaret yapanlar da borcun yalnızca kölenin sermayesi ve rakabesiyle sınırlı olduğunu bilerek buna rıza göstermektedir.¹¹²

4.3. Me’zûn Köle ile Yapay Zekânın Hukuki Statüsü ve Sorumluluğu İlişkisi

Günümüzde insan dışı varlıklara hukuki kişilik tanınıp tanınamayacağı meselesi öyle bir noktaya gelmiştir ki, yapay zekâyâ sahip robotların ve hatta hayvanların bile hukuki kişiliğe

109 Bozkurt, *Şirketler Hukuku*, 206-207; Yuşa Kayacan, *Negotiatio Per Servos Communes Roma Hukukunda Kölenin Yönettiği Peculium Temelli İşletme* (İstanbul: Filiz Yayınevi, 2023), 18, 65.

110 “فإن حق غرماء مقدم على حق المولى” Serahsî, *el-Mebsût*, 25/39; Mevsîlî, *el-İhtiyâr*, 2/370; Meydânî, *el-Lübâb*, 3/559.

111 *Kararât ve tavsîyât mecma’i’l-fıkhi’l-İslâmî li’l-devrât 1-10* (Dimeşk: Dâru’l-Kalem, 1998), 137. [Karar No: 63 (7/1)].

112 “راضيا بتعلق الدين بمالية رقبته” Serahsî, *el-Mebsût*, 25/6, 16; İbnü’l-Hümâm, *Fethü’l-kadîr*, 9/281; Mevsîlî, *el-İhtiyâr*, 2/369; Yargı, *Tüzel Kişilik Kavramı*, 96.

sahip olup olamayacağı tartışılmaktadır.¹¹³ Sophia adlı robotun hukuki kişilik kazanması¹¹⁴ ve doğayı koruma amacıyla İspanya'da 2022 yılında çıkarılan yasayla Mar Menor Lagünü'ne tüzel kişilik verilmesi,¹¹⁵ insan dışı varlıklara tanınan hukuki kişiliğin sınırlarının her geçen gün daha da genişlediğini göstermektedir.

Kölelik ile hukuki kişilik arasındaki ilişkinin kurulduğu sahalardan biri de yapay zekâ ve robotların hukuki statüsüdür. Teknolojinin gelişmesiyle, yapay zekâyâ sahip robotlara hukuki kişilik verilip verilemeyeceği ve yaptıkları fiillerden dolayı bizzat sorumlu tutulup tutulamayacağı, modern hukukta olduğu gibi İslâm hukukunda da tartışılan bir meseledir. Bu bağlamda robotların hukukî olarak sadece bir “şey” olmadığı, aksine kişilik sahibi olabileceği savunulurken, İslâm hukukundaki köle ahkâmı bu görüşe dayanak olarak kullanılabilir. ¹¹⁶ Aynı şekilde Roma hukukundaki kölelik hükümleri ve özellikle efendisinin köleye ticaret yapması için verdiği malvarlığı anlamına gelen *peculium* kurumu¹¹⁷ yapay zekâyâ sahip robotların¹¹⁸ hukukî statüsü ve fiil ehliyeti¹¹⁹ konusunda örneklem alınmaktadır.¹²⁰ Hatta bu bağlamda *dijital peculium* kavramı üretilmiştir.¹²¹

Kölelik ahkâmı ile yapay zekânın hukukî statüsü arasında benzerlik kurulmasının temel sebebi, kölenin insan olmasına rağmen hukukî olarak kişi sayılmaması, yani hak (vücûb) ehliyetine sahip olmamasıdır. Ancak köle tam bir hak (vücûb) ehliyetine sahip sayılmasa da belirli şartlar altında sözleşmeye taraf olabilmekteydi. Yapay zekâ ise insan olmamakla birlikte, insanı andıran biçimde düşünme, öğrenme, öğrendiklerini kullanma ve karar verme yeteneğine sahip; hatta sözleşme yapabilecek düzeyde kapasiteye ulaşan bir teknolojik yeniliktir. Modern hukuk sistemleri, insana benzer nitelikler sergilemesi nedeniyle yapay zekâyı diğer nesnelerden farklı bir konumda değerlendirmektedir. Yapay zekâ temelli robotlar ile kölelerin benzer bir diğer yönü de her ikisinin bir araç olarak kabul edilmesidir.¹²² Çünkü

113 S. M. Solaiman, “Legal Personality of Robots, Corporations, Idols and Shimpanzees: A Quest for Legitimacy”, *Artificial Intelligence and Law* 25/2 (ts.), 24-35; Ugo Pagallo, *The Laws of Robots Crimes, Contracts, and Torts* (New York: Springer, 2013), 152-155 vd.; Ümit Vefa Özbay, “Dijital Peculium Kavramı”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 70/3 (2021), 867-894.

114 Erkut Ziya Sivrikaya, “Sophia Kişi Midir?”, *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi* 25/2 (2019), 1254-1262.

115 Ludwig Krämer, “Rights of Nature in Europe: The Spanish Lagoon Mar Menor Becomes a Legal Person”, *Journal for European Environmental & Planning Law* 20/1 (2023), 5-23.

116 Hussein Shuq - Mahmoud Fayyad, “Towards Granting of Legal Personality to Autonomous Robots in the UAE”, *International Journal of Innovation, Creativity and Change* 17/2 (2023), özellikle 261-263 vd.

117 Ziya Umur, *Roma Hukuku Lügatı* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1983), 154; Özcan Karadeniz, “Roma Hukuku'nda Peculium Müessesesi”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 25/3 (Eylül 1968), 182; Gökçe Türkoğlu Özdemir, “Roma Hukukunda Actio de Peculio”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 7/2 (2005), 110.

118 Tahâni Hâmid Ebû Talib, “er-Robot min manzûri'l-kânuni'l-Mısırî eş-şahsiyye ve'l-mesuliyye”, *Mecelletü'l-Buhûsî'l-Fikhiyye ve'l-Kânuniyye* 37 (2022), 181-184.

119 Salih Karadeniz, *Yapay Zekânın Sorumluluğu*, “Yapay Zekânın Anonim Şirket Yönetim Kuruluna Üyeliği ve Üyelikten Doğan Sorumluluğun Değerlendirilmesi”, *TAAD* 14/54 (2023), 273-275; Özgür Taşdemir vd., “Robotların Hukukî ve Cezaî Sorumluluğu Üzerine Bir Deneme”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 69/2 (2020), 808-812.

120 Mesut Serdar Çekin, *Yapay Zeka Teknolojilerinin Hukukî İşlem Teorisine Etkileri* (İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2021), 85-87; Özbay, “Dijital Peculium”, 876; Solaiman, “Legal Personality”, 29-35.

121 Çekin, *Yapay Zeka*, 85-87; Özbay, “Dijital Peculium”, 876; Solaiman, “Legal Personality”, 29-35; Emine Mındız, “Peculium Kurumunun Yapay Zekâyâ Sahip Robotların Hukukî Statülerinin Tespitinde Model Olarak Kullanılması”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 71/3 (2022), 958-966.

122 Özlem Söğütü, “Sözleşmesel Sorumluluk Bağlamında Kölenin Hukukî Statüsünden Yapay Zekânın Hu-

köleler, ruhlu ve konuşan birer alet (*speaking tools*) olarak görülmekteydi. Bu sebeple becerikli ve araç hükmünde kabul edilen köleler ile pek çok yeteneği olan yapay zekâya sahip otonom elektronik cihazlar arasında bir benzerlik kurulmaktadır.¹²³ Ayrıca “robot” kelimesinin kökeni Çekçe *robot* sözcüğüne dayanmakta olup bu kelimenin “zorla çalıştırılan köle” anlamına gelmesi, aradaki benzerliğin kurulmasında etkili bir unsur olarak değerlendirilebilir.¹²⁴ Bununla birlikte kölenin iradeye sahip bir varlık olması ve bu iradeyi kullanabilmesi, iki olgu arasında yapılan karşılaştırmanın önündeki temel farklardan ve sınırlayıcı unsurlardan biri olarak daima göz önünde bulundurulmalıdır.

İslâm hukuku açısından yapay zekâ, insan vasıflarına sahip olmadığından zimmet sahibi olması ve mükellefiyet taşıması için gereken nitelikleri haiz değildir.¹²⁵ Bu nedenle yapay zekânın fıkıhta hür kişi hükümleri çerçevesinde değerlendirilmesi güç görünmektedir. Ancak yapay zekânın kölelik hükümleri bağlamında ele alınmasının daha isabetli olabileceği düşünülmektedir. Bu bağlamda İslâm hukukunda köle hükümleri ve özellikle me’zûn köle hükümleri, yapay zekânın hukuki statüsünü tespiti açısından kayda değer bilgiler sunmaktadır. Yapay zekânın kişiliği, me’zûn kölenin şahsiyetine benzetilebilir. Aynı şekilde yapay zekâya sahip robotların cezai sorumluluğu ile bu robotlara sahip kişilerin sorumluluğu da *abdu’l-cânî* yani müessir fiil işleyen kölenin ve efendinin mesuliyeti bağlamında ele alınabilir.

Sonuç

Bu makalede, klasik fıkıh literatüründeki me’zûn köle ahkâmı incelenmiş ve söz konusu hükümlerin güncel hukuki meselelere potansiyel katkıları araştırılmıştır. Araştırma sonucunda elde edilen temel bulgular şunlardır:

Kölelik kurumu ortadan kaldırılmıştır. İslâm ise en başından itibaren köleliğin azaltılmasına ve nihayetinde kaldırılmasına yönelik adımlar atmıştır. Ancak tarihte bir sosyal gerçeklik olarak varlık göstermiş olan kölelik hükümleri, tamamen âtil bir alan gibi görülmemelidir. Hukuk mantığı açısından ve günümüzde ortaya çıkan bazı meselelerin çözümünde, bu konuda oluşmuş geniş ve zengin külliyattan istifade edilebileceği unutulmamalıdır.

Me’zûn müessesesi, bir şahsın sorumluluğunun sınırlandırılmasına dair anlayışın çağlar öncesine uzandığını gösteren önemli bir örnektir. Ancak me’zûn kölede sorumluluğun sınırlandırılması fikri belirgin şekilde görülürken, tüzel kişilik unsuru aynı açıklıkla ortaya çıkmamaktadır.

Me’zûn köle, İslâmî şirket türleri kadar yaygın olmasa da ticari hayatta sermaye işletim aracı olarak kayda değer ölçüde aktif bir rol üstlenmekteydi. Kanaatimize göre klasik Hanefî kaynaklarında me’zûn köleye dair literatürün son derece geniş olmasının sebeplerinden biri, ticari borçların kölenin rakabesine taalluk etmesidir. Buna karşılık diğer mezheplerde

kukû Statüsüne Bakış”, *Banka ve Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü* 39/2 (2023), 283-284; Songül Ersan, *İslam Hukukunda Kişilik Bağlamında Yapay Zekâ Sorunu* (Burdur: Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022), 94-95.

123 Özbay, “Dijital Peculium”, 876-886.

124 *Etymoline*, “Robot”, (Erişim 26 Eylül 2025).

125 Yapay zekâ hakkında fıkhi bir değerlendirme için bk. Muhammed Latif Altun, “Yapay Zekâ Üzerine Fıkhi Bir Analiz”, *Dicle İlahiyat Dergisi* 26/2 (2024), 237-246.

ticari borçlar kölenin rakabesine ilişmediğinden bu çevrelerde me'zûn köleyle ticari muameleye girmekten daha çok kaçınıldığı ve bunun bir sonucu olarak da ilgili literatürün daha sınırlı kaldığı söylenebilir.

Sonuç olarak, klasik İslâm hukukunda doğrudan karşılığı bulunmayan tüzel kişilik, sınırlı sorumluluk ve yapay zekâ gibi modern kavramlar, me'zûn köle hükümleri üzerinden yorumlanarak değerlendirilebilir. Bu bağlamda yapay zekânın hukuki statüsü ya da cezai ehliyeti gibi meseleler İslâm hukuku açısından yeni bir araştırma alanı olarak ele alınabilir.

Kaynakça | References

Abdülazîz el-Buhârî, Alaüddin. *Keşfü'l-esrâr*. thk. Abdullah Ömer. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997.

Akipek vd., Jale. *Türk Medenî Hukuku Başlangıç Hükümleri Kişiler Hukuku*. İstanbul: Beta, 15. Basım, 2019.

Akünel, Teoman. *Türk Medeni Hukukunda Tüzel Kişiler*. İstanbul: Beta, 2. Basım, 1995.

Akyüz, Yunus. *İslâm Hukuku Açısından Tüzel Kişilik ve Sınırlı Sorumluluk*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2024.

Akyüz, Yunus. “İslam Hukukundaki Şirket Akdinin Yapısal Analizi”. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 45 (2025), 279-311. <https://doi.org/10.59777/ihad.1611664>

Akgündüz, Ahmet. *İslam Hukukunda Kölelik-Cariyelik Müessesesi ve Osmanlı'da Harem* (İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 1995).

Ali, Cevâd. *el-Mufasssal fî tarihi'l-Arab kable'l-İslâm*. Bağdat: İntişârâtü'l-Şerifi'l-Radiyyi, 1380.

Ali Haydar Efendi, Hocaeminefendizade. *Dürerü'l-Hükkâm Şerhu Mecelleti'l-Ahkâm*. çev. Raşit Gündoğdu - Osman Erdem. İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2017.

Ali, Salih Ahmed. *et-Tanzimatü'l-ictimaiyye ve'l-iktisadiyye fi'l-Basra*. Bağdat: Matbaa-tü'l-Maârif, 1953.

Altun, Muhammed Latif. “Yapay Zekâ Üzerine Fıkhi Bir Analiz”. *Dicle İlahiyat Dergisi* 26/2 (2024), 227-249.

Apaydın, H. Yunus. “İzin”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23/510-512. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.

Aybakan, Bilal. “Vekâlet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43/1-6. İstanbul: TDV Yayınları, 2003.

Aydın, Mehmet Akif. “Çocuk”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 8/361-363. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.

Aydın, Mehmet Akif. *Türk Hukuk Tarihi*. İstanbul: Beta, 10. Basım, 2013.

Aydın, Mehmet Akif - Hamîdullah, Muhammed. “Köle”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26/237-246. Ankara: TDV Yayınları, 2002.

Badshah, Syed Naeem - Zada, Najeeb. “Limited Liability in Islamic Jurisprudence: The Case of Authorized Slave”. *Journal of Islamic Civilisation and Culture* 1/2 (Aralık 2018), 1-8.

Bağdadi, Ebû Muhammed Gıyaseddin Ganim b. Muhammed Ganim. *Mecmaü'd-damânât fi mezhebi'l-İmami'l-Azam Ebi Hanîfe en-Nu'man*. Kahire: Dâru's-Selâm, 1999.

Bahtiyar, Mehmet. *Ortaklıklar Hukuku*. İstanbul: Beta, 19. Basım, 2022.

Bilmen, Ömer Nasuhi. *Hukuk-ı İslâmiyye ve Istilâhât-ı Fikhiyye Kâmûsu*. İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1970.

Bozkurt, Gülnihal. “Eski Hukuk Sistemlerinde Kölelik”. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 38/1 (01 Mayıs 1981), 65-103. https://doi.org/10.1501/Hukfak_0000000803

Bozkurt, Tamer. *Şirketler Hukuku*. Ankara: Yetkin Yayınları, 2021.

Brown, Jonathan A. C. *Slavery and Islam*. London: Oneworld Academic, 2019.

Buhârî, Ebû Abdillâh. *Sahihu'l-Buhârî*. thk. Ebû Süheyb el-Karmî. Riyad: Beytü'l-Efkârü'l-Düveliyye li'n-Neşr, 1998.

Buhûtî, Mansur b. Yunus b. Salahiddin. *Keşşâfü'l-kınâ'*. Suudi Arabistan: Vizâratü'l-Adl, 2006.

Burhânü's-şerâa, Abdilazîz el-Buhârî. *el-Muhîtü'l-Burhânî*. thk. Naim Eşref. Pakistan: İdaratü'l-Kurân ve'l-Ulumu'l-İslâmîyye, 2004.

Ceylan, Metin. *İslam Hukukunda Kölelik*. Ankara: Adalet Yayınevi, 2018.

Çebi, Hakan. *Şirketler Hukuku*. Ankara: Seçkin, 2020.

Çeker, Orhan. *İslam Hukukunda Çocuk*. Konya: Tekin Kitabevi, 2016.

Çekin, Mesut Serdar. *Yapay Zeka Teknolojilerinin Hukuki İşlem Teorisine Etkileri*. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2021.

Çınar, Yusuf. *İslam Hukukunda Mümeyyiz Kavramı ve Mümeyyizin Hukuki Tasarrufları*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016.

Dönmez, İbrahim Kâfi. “Temyiz”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/437-439. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.

Dûri, Abdulmezziz. *Tarihu'l-İrâkı'l-İktisadî*. Beyrut: Merkezi Dirâsâtü'l-Vuhdeti'l-Arabiyye, 2001.

Durmuş vd., Tezcan. *İnsan Hakları El Kitabı*. Ankara: Seçkin, 9. Basım, 2021.

Ebû Talib, Tahâni Hâmid. “er-Robot min manzûri'l-kânuni'l-Mısrî eş-şahsiyye ve'l-mesuliyye”. *Mecelletü'l-Buhûsi'l-Fıkhiyye ve'l-Kânuniyye* 37 (2022), 143-197.

Erol (Vahapoğlu), Ayten. *İslâm Hukukunda Geçerliliği İzne Bağlı Olan Tasarruflar*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1994.

Ersan, Songül. *İslam Hukukunda Kişilik Bağlamında Yapay Zekâ Sorunu*. Burdur: Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022.

Etymoline. Erişim 26 Eylül 2025. <https://www.etymonline.com/search?q=robot>

Göger, Yunus Emre. *Sermaye Şirketlerinde Sınırlı Sorumluluk İlkesi ve Tüzel Kişilik Perdesinin Aralanması*. Ankara: Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Hacak, Hasan. *İslam Hukukunun Klasik Kaynaklarında Hak Kavramının Analizi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2000.

Hafeez, Malik M. “An Analysis of Corporate Entity and Limited Liability in Islamic and Western Perspectives of Corporate Governance”. *International Journal of Business, Economics and Law* 2/3 (2013), 104-107.

Hasanuzzaman, Mahmud. “Limited Liability of Shareholders: An Islamic Perspective”. *Islamic Research Institute* 28/4 (1989), 353-361.

Hatemi, Hüseyin. *Kişiler Hukuku*. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2020.

İbn Âbidîn. *Reddū’l-muhtâr*. thk. Ahmed Abdülmevcud - Muhammed Muavvaz. Riyad: Dâru’l-Âlemi’l-Kütüb, 2003.

İbn Kesîr, Ebû’l-Fidâ. *el-Bidâye ve’n-nihâye*. thk. Abdullah et-Türkî. Riyad: Dâru Âlemi’l-Kütüb, 2003.

İbn Kudâme, Ebû Muhammed Muvaffakuddîn. *el-Mugnî şerhu muhtasarı’l-Hırakî*. thk. Abdullah et-Türkî - Abdülfettah el-Hulv. Riyad: Dâru Âlemi’l-Kütüb, 1997.

İbn Müflih, Ebû Abdillâh. *Kitâbü’l-Fürû*. thk. Abdullah et-Türkî. Beyrut: Müessesesi-tü’r-Risâle, 2003.

İbn Receb, Ebû’l-Ferec. *el-Kavâdi’l-fıkhiyye*. Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 2008.

İbnü’l-Hümâm, Kemâleddin. *Şerhu Fethü’l-kadîr*. 10 Cilt. Lübnan: Dâru’l-Fikr, 1970.

İsfahânî, Ebû Nuaym Ahmed. *Hilyetü’l-evliya*. Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1996.

Karadeniz, Özcan. “Roma Hukuku’nda Peculium Müessesesi”. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 25/3 (Eylül 1968), 179-194.

Karadeniz, Salih. *Yapay Zekânın Sorumluluğu*. “Yapay Zekânın Anonim Şirket Yönetim Kuruluna Üyeliği ve Üyelikten Doğan Sorumluluğun Değerlendirilmesi”. *TAAD* 14/54 (2023), 255-288.

Karâfî, Ebû’l-Abbas Şehabeddin. *ez-Zahîre*. thk. Muhammed Ebû Hubze. Beyrut: Dâru’l-Garbi’l-İslâmî, 1994.

Karaman, Hayreddin. *Anahatlarıyla İslâm Hukuku Cilt 2 Hususi Hukuk*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2011.

Karî, Muhammed Ali. “eş-Şahsiyyetü’l-itibariyye zâtü’l-mesuliyeti’l-mahdude”. *Dirâsâtün İktisadiyyetün İslâmiyyetün* 5/2 (1998), 9-60.

Karî, Muhammed Ali. “Eserü’l-ihtilâf beyne’s-şahsiyeti’t-tebî’iyye ve’l-itibâriyye fi’l-ahkâmî’l-fıkhiyye”. *el-Mu’temeru’l-fıkhiyyi’l-hâmis li’l-müessesâti’l-mâliyyeti’l-İslâmiyye*. 1-41. Kuveyt: y.y. 2013.

Kâsânî, Ebû Bekr Alaeddin. *Bedâ’i’u’s-sanâi’ fi tertibi’s-şerâ’i’*. Kahire: el-Mektebetü’l-Tevfikîyye, 2015.

Kayacan, Yuşa. *Negotiatio Per Servos Communes Roma Hukukunda Kölenin Yönettiği Peculium Temelli İşletme*. İstanbul: Filiz Yayınevi, 2023.

Kayıhan, Şaban. *Şirketler Hukuku*. Ankara: Seçkin, 2021.

Kervankıran, Emrullah. “Sermaye Ortaklıklarında Sınırlı Sorumluluk İlkesine Karşı Önemli Bir İstisna: Tüzel Kişilik Perdesi’nin Kaldırılması”. *Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 11/3-4 (2007), 453-472.

- Kocayusufpaşaoğlu vd., Necip. *Borçlar Hukuku Genel Bölüm*. İstanbul: Filiz Kitabevi, 2017.
- Komisyon. *Açıklamalı Mecelle*. nşr. Ali Himmet Berki. İstanbul: Hikmet Yayınları, 1990.
- Komisyon. “Me’zûn”. *el-Mevsuatü'l-fıkhiyye*. 36/7-11. Kuveyt: Vizaretü'l-Evkaf, 1996.
- Krämer, Ludwig. “Rights of Nature in Europe: The Spanish Lagoon Mar Menor Becomes a Legal Person”. *Journal for European Environmental & Planning Law* 20/1 (2023), 5-23.
- Kuhistânî, Şemsüddîn Muhammed. *Câmiü'r-rumuz fî şerhi'n-Nukaye*. thk. Ahkar İbadus-sad - Kebirüddin Ahmed. Kaltûta: Matbaatü Mazhari'l-Acâib, 1858.
- Mahmesânî, Subhi Receb. *en-Nazariyyetü'l-âmme*. Beyrut: Dâru'l-İlm, 1972.
- Malay, Hasan. *Çağlar Boyu Kölelik*. İstanbul: Gündoğan Yayınları, 2010.
- Mâverdi, Ebü'l-Hasan. *el-Havi'l-kebir*. thk. Muhammed Muavvaz-Ahmed Abdülmevcud. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994.
- Merginânî, Ebü'l-Hasan Burhaneddin. *el-Hidâye şerhu bidâyeti'l-mübtedi maa şerhi eş-Şeyh el-Allame Abdülhay el-Leknevi*. thk. Naim Eşref. Karaçi: İdaretü'l-Kur'an ve'l-Ulumü'l-İslâmiyye, 1417.
- Mevsilî, Ebü'l-Fazl Mecdüddin. *el-İhtiyâr li-ta'lili'l-Muhtâr*. thk. Adnan Derviş. Beyrut: Dâru'l-Erkâm, 1418.
- Meydânî, Abdülganî b. Talib. *el-Lübâb fî şerhi'l-kitâb*. thk. Sâid Bekdâş. Beyrut: Dâru'l-Besairi'l-İslâmiyye, 2. Basım, 2014.
- Mındız, Emine. “Peculium Kurumunun Yapay Zekaya Sahip Robotların Hukuki Statülerinin Tespitinde Model Olarak Kullanılması”. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 71/3 (2022), 937-970.
- Molla Hüsrev. *Dürerü'l-hükkâm*. Dâru İhyai'l-Kütübi'l-Arabiyye, ts.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn el-Kuşeyri. *Sahihi Müslim*. Beyrut: Dâru İhyai'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1955.
- Nesefî, Ebü'l-Berekat. *Kenzü'd-dekâik*. thk. Said Bekdaş. Medine: Dâru's-Sirâc, 2011.
- Nevevî, Ebû Zekerıyyâ. *el-Mecmu'*. thk. Muhammed Necib. Cidde: Mektebetü'l-İrşad, ts.
- Osmânî, Muhammed Tâkî. *An Introduction to Islamic finance*, ts. https://muftitaqiusmani.com/books/english/pdf/An_Introduction%20to_Islamic_Finance.pdf
- Özbay, Ümit Vefa. “Dijital Peculium Kavramı”. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 70/3 (2021), 867-898.
- Özdemir, Gökçe Türkoğlu. “Roma Hukukunda Actio de Peculio”. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 7/2 (2005), 103-136.
- Özdemir, Mehmet Nadir. *Abbâsilerin İlk Döneminde Kölelik*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2004.
- Özdemir, Mehmet Nadir. “Orta Çağ'da 'Kölelik' Üzerine Bir Değerlendirme”. *Şarkiyat* 12/2 (Nisan 2020), 209-223.

Özsunay, Ergun. *Medenî Hukukumuzda Tüzel Kişiler*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 5. Basım, 1982.

Öztan, Bilge. *Tüzel Kişiler*. Ankara: Turhan Kitabevi, 4. Basım, 2001.

Pagallo, Ugo. *The Laws of Robots Crimes, Contracts, and Torts*. New York: Springer, 2013.

Poroy, Reha vd. *Ortaklıklar ve Kooperatif Hukuku*. İstanbul: Beta, 9. Basım, 2003.

Pulaşlı, Haşan. *6102 Sayılı Türk Ticaret Kanununa Göre Şirketler Hukuku Şerhi I*. Ankara: Adalet Yayınevi, 2011.

Râfiî, Ebû'l-Kasım. *el-Aziz Şerhi'l-Veciz*. thk. Ahmed Abdülmevcud-Muhammed Muavvaz. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997.

Sadrüşşerîa, es-Sânî. *Şerhu'l-vikâye*. thk. Salâh Muhammed. Amman: Müessesetü'l-Varâk, 2006.

Sahnûn, Ebû Saîd Abdüsselâm b. Saîd b. Habîb et-Tenûhî. *el-Müdevvenetü'l-kübra*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994.

Sayın, Yiğit. *Roma'da Köle ve Hukuku*. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2020.

Semerkandî, Ebû Bekr Alaeddin. *Tuhfetü'l-fukaha*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994.

Serahsî, Ebû Bekr Şemsü'l-eimme. *el-Mebsût*. Beyrut: Dâru'l-Marife, 1989.

Serozan, Rona. *Medeni Hukuk Genel Bölüm*. İstanbul: Vedat Yayıncılık, 8. Basım, 2018.

Shuq, Hussein - Fayyad, Mahmoud. “Towards Granting of Legal Personality to Autonomous Robots in the UAE”. *International Journal of Innovation, Creativity and Change* 17/2 (2023), 248-272.

Sivrikaya, Erkut Ziya. “Sophia Kişi Midir?”. *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi* 25/2 (2019), 1253-1263.

Solaiman, S. M. “Legal Personality of Robots, Corporations, Idols and Shimpanzees: A Quest for Legitimacy”. *Artificial Intelligence and Law* 25/2 (ts.), 155-179.

Söğütlü, Özlem. “Sözleşmesel Sorumluluk Bağlamında Kölenin Hukukî Statüsünden Yapay Zekânın Hukukî Statüsüne Bakış”. *Banka ve Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü* 39/2 (2023), 277-314.

Şeybânî, Muhammed b. Hasen. *el-Asl*. thk. Mehmet Boynukalın. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2012.

Şeyhülislâm Çatalcalı Ali Efendi. *Fetâvâ-yı Ali Efendi*. nşr. Esra Kılavuz Eser. İstanbul: İSAR Yayınları, 2021.

Şîrâzî, Ebû İshak. *et-Tenbîh fi fûrû'i'l-fikhi's-Şâfiî*. Beyrut: Alemü'l-Kütüb, 1983.

Şîrbînî, Şemseddin Hatib Muhammed. *Mugni'l-muhtâc*. Beyrut: Dâru'l-Marife, 1997.

Tahâvî, Ebû Ca'fer. *Şerhu Müşkili'l-âsar*. thk. Şuayb el-Arnâvut. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1994.

- Tahâvî, Ebû Ca'fer. *Şerhu Meânî'l-âsâr*. Kahire: Alemü'l-kütüb, 1994.
- Tahâvî, Ebû Ca'fer. *eş-Şurûtü's-sagir*. thk. Ruhi Özcan. Bağdat: Matbaatü'l-Ânî, 1974.
- Taşdemir, Özgür vd. "Robotların Hukuki ve Cezai Sorumluluğu Üzerine Bir Deneme". *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 69/2 (2020), 793-833.
- Turî, Muhammed b. Hüseyin. *Tekmiletü'l-Bahri'r-râik şerhi Kenzi'd-dekâik*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1997.
- Ulema, Muhammed Abdürrahim. *Ahkâmu izni'l-insan fi'l-fikhi'l-İslâmî*. Suudi Arabistan: Camiatü Ümmü'l-Kura, Yüksek Lisans Tezi, 1991.
- Umur, Ziya. *Roma Hukuku Lügatı*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1983.
- Uzunpostalcı, Mustafa. "İslâm Hukukunda Şahsiyet ve Hakiki Şahıs". *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 7 (2006), 55-88.
- Velvâlicî, Ebû'l-Feth Abdürreşîd. *el-Fetâva'l-Velvâliciyye*. thk. Makdâd Karuvî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2002.
- Yaka, Zeki. *İslâm'da Kölelik* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1995).
- Yargı, Mehmet Ali. *İslam Hukukunda Tüzel Kişilik Kavramı*. Bursa: Bursa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1996.
- Yıldırım, Fethi. *Hizmet Döneminin İktisadi Yapısı*. Erzurum: Erzurum Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018.
- Zerkeşî, Ebû Abdullah. *el-Mensur fi'l-kavâ'id*. thk. Ahmed Mahmûd. Kuveyt: Vizaretü'l-Evkaf ve's-Şuuni'l-İslâmîyye, 1985.
- Zeylâî, Fahreddin Osman. *Tebyînü'l-hakâik*. Bulak: el-Matbaatü'l-Kübra'l-Emiriyye, 1315.
- Kararât ve tavsiyât mecmâi'l-fikhi'l-İslâmî li'd-devrât 1-10*. Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 1998.